

EZELÎ YAZGI BAĞLAMINDA ECEL DÜŞÜNCESİNİN ANONİM ÇERÇEVESİ ÜZERİNE BİR DERKENAR

Yrd. Doç. Dr. Namık Kemal Okumuş

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Özet: Halkımızın ezeli yazgi anlayışının kültürel formlarını araştırdığımız bu çalışmamızı, sosyo kültürel anlamda anonim çerçevenin genel verileriyle sınırlı tutmaya çalıştık. Bu nedenle makale boyunca işlediğimiz esas konu, dinsel değerlerin algılanmasında başat bir yeri olan kültürel değerlerin etkileme gücünün sınırlarını belirleyebilmektir. Hâlihazır kanaatimiz odur ki bugün itibarıyla halkımızın din anlayışında, dinsel olan ile kültürel olan içi içe geçmiş bir yapı arz etmektedir. Tek boyutlu çalışmalarla bu iki durumun birbirinden tefriki hayli güç görünmektedir. Bu güçlüğe rağmen yine de iyimser bir tahminle şunu ifade edebiliriz ki, eğer anonim değerlerin izleri dikkatlice sürülebilirse, ezeli yazgi algımızı oluşturan kültürel kodların genel bir çerçevesi de çizilebilir.

Anahtar kelimeler: Atasözü, dua, yakarış, şiir, ezeli yazgi, ecel, kader, ömür, roman.

A SHORT EXPLANATION IN THE JOINT OF THE PRIMORDIAL DESTINY ON ANONYMOUS FRAMEWORK OF OF DEATH IDEA

Summary: This study in question we investigating the cultural forms of public understanding of predestination with the limited data have tried to keep the anonymous overall framework of socio-cultural sense. For this reason, we are processing, the major issue throughout the article, which is a lot of dominant cultural values, religious values to influence the perception of track in documents set to take power. According to our opinion, which is the dominant religious and cultural understanding of people's religion as a whole is of the close-knit. Discernible between the two seems to be quite challenging to work Univalent. Despite this difficulty can be expressed an optimistic estimate that if the stock values could be traced carefully, without traces of a general framework of cultural codes that make up our perception of fate that we think can be drawn.

Key Words: Proverb, pray, praying, poetry, primordial destiny, death, destiny, life, novel.

GİRİŞ:

Ecel kavramının anonim algı çerçevesinin tespitine yönelik olan çalışmamızın ana gövdesi, ilgili kavramının Müslüman halkın anlam dünyasındaki belirgin izlerini ortaya koyabilme üzerinde teşekkül etmiştir. Bu süreçte öncelikli olarak anonim çerçevenin açık bir şekilde tespit edilmesi bizlere büyük katkılar sunacaktır. Zira şu bir gerçektir ki, sosyo-kültürel alanda kader ve ecel düşüncesinin kavranış şekli, sorumlu insan algımızın oluşumunda önemli bir adımı ifade etmektedir. Bu noktada denilebilir ki *tevhit inancı*'nın dahi sosyo-kültürel etkilenmelere son derece açık oluşu hasebiyle, dînî eğilimlerimizi oluşturan bu gibi temel kavramlarımızın değişim ve dönüşümünün izlenmesi gerekli bir durumun iktizâsından ibaret görülmelidir. Hatta ilgili kavramların sosyal içerik olarak deşifresi, kültüre hâkim olmuş olan kaderci algının tarihî gelişim seyrini izleme bakımından da bizlere önemli katkılar sağlayacağı bir gerçektir.

Araştırmamıza konu teşkil etmiş olan ecel kavramı, klâsik kader algısı içerisinde güçlü bir yer işgal etmektedir. Denilebilir ki ecel kavramı, ezeli yazgı algısı içerisinde formatlanmış olan kaderci düşüncenin bütün değerlerini de içerisinde barındırmaktadır. Bu şekilde ezelde takdir edilmiş olan bir algıya göre teşekkül etmiş olan ecel kavramı ise, düşünsel eğilim itibariyle doğal sayılabilecek bir gelişim sonucunda insanın yaşam alanını kısıtlar tarzda dile getirilmiştir. Halkın din tasavvurunun teşekkülünde önemli bir yer işgal etmiş olan klâsik algının ana değerleriyle de büyük bir birliktelik gösteren bu sonuç, insanımızın anlam dünyasını şekillendirmiş olan söz öbekleri vasıtasıyla taşıyıcı bir değere de dönüşmüştür. Bu yüzden de kavramın kullanım alanı devamlı olarak bir genişleme göstermiştir. Ezelde yapılmış olan bir tayin ve tespit kabulü üzerinden tedavüle sokulmuş olan bu zihinsel tasavvur, neticede itibariyle de blok hâlinde ezeli yazgının daracık sınırları içerisinde telâfüz edilmeye başlanmıştır.

Ecel ve ömür kavramları nihâi olarak ilâhî belirlenimin mutlak olan sınırlarında değil, yaşamın esnek olan kodları arasında ele alınmalıdır kanaatindeyiz. Kavramın gelişim aşamalarında ezeli kader algısına bağlı olarak büyük bir anlam kaymasına uğradığı da görülmektedir. Kavramlar üzerinde cârî olan insansı etki, anlam değişiminin yönü hakkında bizlere bazı fikirler verebilir kanaatindeyiz. Buna mukabil olarak adı geçen iki kavrama kültürel katmanlarda eklemlenmiş olan *ezeli tespit* düşüncesinin anlam formu ise, büyük ölçüde içerisinde yaşanan kültürel etkilerden bağımsız olarak değerlendirilemez. Birey ve toplumun anlam dünyası üzerinde birinci derecede etkili olan kültürel kavrayış biçimleri, kişilerin dinsel metinleri algılamalarını büyük ölçüde etkilediği görülmektedir. Bu meyanda, bizleri ilgilendiren hususların başında gelen şey, dinsel algılarımızın bu eğilimlerden etkilenme derecesinin miktarını bulabilmektir.

I-GENEL ÇERÇEVE

İçerisinde yaşadığımız halkın kader anlayışının Ehl-i Sünnet anlam kodları üzerinde şekillendiği artık bilinen bir gerçekliktir. Ehl-i Sünnet düşünce okulunun iki büyük kolu olan Mâtürîdîlik ve Eş'arîliğin bu anlam dünyasının şekillenmesinde büyük katkıları olmuştur denilebilir. Temelinde insan sorumluluğu lehinde bir tavır alışını benimsememiş olan bu iki okulun düşünce formları, bugün itibariyle önümüzde duran bu kaderci algının başat neden sayılabilir kanaatindeyiz. Ekol içerisindeki küçük farklılıkları dışarıda tutacak olursak şunu ileri sürebiliriz ki, Müslüman kültürdeki kaderci düşüncenin neşvünema bulmasında Sünnî algı merkezî bir rol oynamıştır. Mamafih Sünnî ekolün bu tasavvur şekli, öncelikli olarak Yüce Allah'ın ilim, kudret ve irade sıfatları üzerinde teşekkül etmiş gibidir. Bu yüzdendir ki düşünce tarihi boyunca ilgili anlayışın insanın özgürlüğünü esas alan bir değere doğru evrilmesi de mümkün olmamıştır.

Düşünce tarihi itibariyle bakacak olursak, insan sorumluluğunu iptal eder tarzda anlaşılmalı olan bir *ezelî yazgı* algısının varlığı hâlâ karşımızda durmaktadır. Bu nedendir ki ilgili algının merkez parametrelerini bulabilmek için, öncelikli olarak kültürel kodlarını araştırmanın gerekli olduğu kanaatindeyiz. Çalışma boyunca irdeleyeceğimiz şey de, Müslüman kültüre baskın rengini veren bu algının esas kaynağını tespit edebilmektir. İlerki bölümlerde de ortaya konulacağı şekliyle, araştırmamıza başvuru kaynağı olarak ele almış olduğumuz söz öbeklerinde kaderci bir anlayışın örülmüş olduğu görülmektedir. Bu kaderci anlayışın dinsel ifadelerin yorumlarından mı neş'et ettiği, yoksa halkın sığınmacı mülahasasının dinsel algıyı mı şekillendirdiği hususu çok açık değildir. Zira fikrî etkilenmenin karşılıklı olduğunu düşünürsek şunu kolayca ifade edebiliriz ki, günümüz Müslüman kültürü *ezelî yazgı* konusunda bu algının daracak sınırlarını taşıyan bir gelişme de gösterememiştir.

Hâlihazır durum üzerinden ifade edecek olursak; insanoğlu, bugün itibariyle sorunlu bir algı üzerinde inşâ edilmiş olan bir kader problemi yaşamaktadır denilebilir. Kanaatimizce bu sorunlu algı, yalnızca Müslüman toplumlara has bir durum da değildir. Öyle ki konu üzerinde yapılmış olan pek çok çalışmada ortaya konulduğu üzere, bu sorunlu algının etkinleşmiş formları, beşerin zihin dünyasında varlığını hâlâ sürdürmektedir.² Bu nedendir ki ilgili problemin sosyo-kültürel kaynağının tespit edilebilmesi, sorunun daha iyi anlaşılmasında elzem bir durumu iktiza etmektedir. Çünkü kader düşüncesinin bu algı biçimi, insanoğlunun zaman zaman sığınma aracı olarak kullanmış olduğu bir tasavvur şekli olarak da bilinmektedir.

²Nikolay Berdyaev, *İnsanın Yazgısı- Yasa Etiği, Kurtuluş Etiği, Yaratıcılık/Özgürlük Etiği*, çev: Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul 2012, ss. 18-34, Abbas M. Akkad, *Kur'an Felsefesi*, çev: A. Demirci, Nur Dağıtım, Ankara 1975, ss. 150-192.

Araştırmamıza konu teşkil etmiş olan ecel kavramı dolayımında ifade edecek olursak diyebiliriz ki, dînî metinler, içinde doğduğu sosyal ve kültürel kodlardan bağımsız olarak anlaşılabilir bir karakterdedir. Diğer bir deyişle, dinsel kavramların anlaşılma süreçlerinde sosyal birikim önemli bir manivela rolü oynamaktadır. Yoksa dînî metinlerin algılanması, içerisinde yaşanan kültürün etkin anlam kodlarının bütünüyle dışında bir gerçeklik sahasına tekabül etmemektedir. Bu itibarla ki özel anlamda ifade edilecek olursa, ecel kavramının algılanış biçimi, içerisinde neşvünema bulduğu bir kültürün anlam kodları itibariyle yönlendiriciliğini de deruhte etmektedir. Bu durum kavramın anlaşılmasında *başat* bir karakter de arz etmektedir. Diğer bir deyişle ifade edecek olursak, bir tasavvur sorunu olarak önümüzde duran bu gibi kavramların anlaşılma biçimleri ne kadar Kur'anî'dir? Çalışmamız boyunca halkın kavramsal dünyasına güçlü bir etki de yapmış olan ezeli yazgı algısının izi sürüleceği için, sonuçta bu kadim sorunun bir nebze olsun cevaplanacağını umabiliriz.

Kanaatimizce ecel kavramının sosyal hayatın bütün değişkenleriyle yakından ilgisi bulunmaktadır. Bu ilgi sayesinde ki insanlar için var edilmiş olan eceller, yaşamın dinamikleri üzerinden tanımlanmış gerçeklikleri ifade ederler. Bu gerçeklikler ise bizleri bütünüyle insanın yapıp etmelerinin sınırları içerisindeki bir belirlenim sahasına çekmektedir. Hayatının her karesinden hesaba çekilecek olan insanın da ancak böyle bir gerçeklik üzerinden sorgulanması kadar doğal bir şey olamaz. Yani denilebilir ki bu duruma göre dünya üzerinde bizler için belirlenmiş olan ecellerin maddî nedenler üzerinde inşa edilmiş olduğu gerçeğinin kabulü temel bir hakikat hâlini iktiza ediyor gibidir. Zira daha önce yapılmış olan pek çok saha araştırmasıyla ortaya konulduğu üzere, ecel ve ömür kavramları, kişi ve toplumların yaşadığı fizikî-sosyal ortamlardan bağımsız olarak ele alınamaz.³ Sünnetullah yasaları gereği insan için belirlenmiş olan bedensel gerçeklikler vardır. Ecel ve ömür değerleri de bu yasaların işlevsel boyutlarıyla hayatîyet bulmaktadır. Yaşamsal değerler üzerinde kurgulanmış olan bu yasalara göre insan ömrü, değişik bileşenleri olan bir sürece bağlı olarak ilerlemekte ve yine bu bileşenlere göre nihayet bulmaktadır. Varlığa hâkim olan yasa da budur.

Dil, insanların toplumsal muhayyilesini geliştiren başlıca etmenlerden birisidir. Kavram dünyamız, kullandığımız dil sayesinde gelişir. Varlığın oluş süreci dil vasıtasıyla açıklanır.⁴ Bu nedenle olsa gerek Varoluşçu felsefenin 20.yüzyıldaki en etkili temsilcisi

³Ortalama Ömür Değerleri: Dünya Geneli: 69 yıl (2012 yılı itibariyle). (1996'da: 66 yıl idi).
Ortalama Ömür Değerleri En Yüksek Olan Ülkeler: 2012 Yılı İtibariyle: Japonya: 83. 7 Yıl. (1996: 79 Yıl).
Avustralya: 82. 1 Yıl. (1996: 78 Yıl). İtalya: 82 Yıl.(1996: 77 Yıl). İsveç: 81. 7 Yıl. (1996: 78 Yıl).
Türkiye: 78. 5 yıl. (1996: 67 Yıl)

En Düşük Olan Ülkeler: Kongo Demokratik Cumhuriyeti: 48. 9 Yıl (2012' de).(1996: 46 Yıl). Afganistan: 49. 3 Yıl. (1996: 43 Yıl). Mozambik: 51 Yıl. (1996: 47 Yıl). (TUİK, 2012 verileri, Basın, 16.7.2012).

⁴ Kur'an-ı Kerim'de ilk insanın(Âdem-âdem-insanoğlu) yaratılışı anlatılırken bilgi-isim-dil üçlemesine değinilir. "O, Âdem'e isimleri, ama bütün isimleri öğretmiş, sonra onları meleklere sunarak: "Sözünüzde doğru iseniz, onların isimlerini Bana bildirin!" demişti." (Bakara Suresi, 2/31). Dilin taşıyıcılığına dair vurgular için bkz: (3/78. 4/46. 5/78. 7/176. 14/4. 16/62, 103, 116. 19/50, 97. 20/27-28. 21/36, 60. 24/15, 24. 26/13. 27/16. 30/22. 33/19. 41/44. 44/58. 46/12. 48/11. 60/ 2. 75/ 16-19). Kur'an epistemolojisine göre, insanın diğer canlılardan farklı olmasının merkezinde bilgi vardır. Bilgilerin kavramsal merkezinde ise isimler yer almaktadır. Bilgi, isimlerin taşıyıcılığında hayata tutunur ve somut hâle gelir. Gerek bilgiyi,

olan dilci filozof *Martin Heidegger* (1889-1976): *Dil, varlığın evidir*⁵ diyerek, varlık-dil bağlamındaki varoluşsal kazanımlara dikkat çekerek, dilin varlık için olan önemini teyit etmiştir.

İnsanlar, dilin korunaklı yapısı içerisinde doğmakla kalmaz yeni ve farklı olan her şeyi bu yapının hâkemliğinde anlam dünyasına katarlar. Böylelikle, dil sayesinde varlığımızı dış dünyanın yabancı etkilerinden koruyan bir kavram dünyamız da oluşmuş olur. Artık dışarıdan gelen ve mevcut kavram haritamıza uygun olmayan her mefhûm, kendisini farklı bir ameliyenin içerisinde bulur. Ya değişerek ya da dönüşerek mevcut kavramsal yapıya uygun bir hâle gelir. İşte, dilin bu şekildeki dönüştürme figürlerinin başında gelen güçlerinden birisi de *deyimler*'dir. Dile yeni giren her kavram, deyimlerin kalıcı izlerine tutunarak kendine yer bulur. Bu şekliyle de orijinal karakterini kaybederek mevcut yapıyla uyumlu hâle gelir. Belki de İslâm vahyinin ilk taşıyıcıları için kullanılan *ümmî*lik karakterini burada aramak gerekmektedir. Değişimin kalıcılığının başladığı bu süreçte, eskiden beri var olan kavramsal yapının değişimi her zaman mümkün olmamakta, dilin bünyesine yeni giren terimler, kendilerini, içine dâhil oldukları eski yapının kodlarına göre şekillendirmektedir.

Günlük hayatta kullandığımız kavramların içeriklerini oluşturan çeşitli etmenler vardır. Bu etmenlerden birincisi ve belki de en etkilisi, içinde bulunduğumuz sosyal organizmanın o kavramsal çerçeveye ilgili olan geçmiş birikimleridir. Değişim ve etkilenmenin cârî olan ictimaî kurallarına göre, her anlayışın birbirlerine karşılıklı etki

---

gerekse de isimleri varlık alanını çıkararak, onları bilinen bir nesne ve değer durumuna sokan araç ise dildir. Dil, hem bilgi objelerini hem de onların eşyadaki karşılıkları olan isimleri varoluşun bir parçası mesabesine getirmekle, dünya üzerindeki kalıcılığımızı sağlamaktadır.

Kelâm yani söz, varlığın bidâyetinde hâlk olduğundan, kutsal metinlerin söz ile ilgili bildirimlerindeki paralellik bizleri şaşırtmamalıdır. Meselâ Yuhanna İncili'nin ilk cümlesi şöyledir: "*Kelâm, başlangıçta var idi ve Kelâm Allah nezdinde idi, ve Kelâm Allah idi. O, başlangıçta Allah nezdinde idi. Her şey onunla oldu, ve olmuş olanlardan hiçbir şey onusuz olmadı. Hayat onda idi ve hayat insanların nuru idi.*" Yuhanna İncili, Bap I, 1-4.

⁵ Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, Çev: H. Kaan Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul 2006, s. 170. "*Şurada –var-olma ile Söz. Dil. Şuradalığın varlığını, başka bir deyişle, dünya –içinde- varolmanın açılanmışlığını tesis eden fundamental (eksistensiyaller) bulunuş ile anlamadır...*" Age, s. 169. "*Dilin eksistensiyal ontolojik temelini söz oluşturur...*" Age, s. 170. "*Eksistensiyal bakımdan söz, bulunuş ve anlamayla eşit derecede aslidir.*" Age, s. 170. "*Dasein kendini sözle dile getirir.*" Age, s. 171. "*Dünya içinde varolmanın bulunuşsal anlaşılabilirliğinin imlesel eklenişine söz diyoruz. Tesis edici momentleri olarak söze şunlar aittir: Sözün ne-hakkın-dalığı (hakkında söz-edilen), sözü edilenin bizatihi kendisi, muhabere ve beyan...*" Age, s. 172. "*Şuradalığın varlığı (yani bulunuş ve anlama) bakımından söz, tesis edici olduğundan ve Dasein dünya-içinde-varolmak demek olduğundan, söz söyleyen bir içinde –var- olmaklık olarak Dasein zaten kendini hep dile getiriyor olmaktadır. Dasein dile sahiptir...*" Age, s. 174. "*Dünya-içinde- varolmanın bulunuşsal anlaşılabilirliği kendini sözle dile getirir. Anlaşılabilirliğin imlem bütünü sözcüklere dökülür. İmlemlere sözcükler hasıl olur. Ve fakat sözcük –nesnelere imlemler eşlenmez. Sözün açıkça-dile- getirilmişliğine dil diyoruz. Bahse konu bu sözcük bütünü (ki onun içindeyken söz kendine has "dünyasal" anlamını bulur), bir dünya-içinde var olan olarak adeta el-altında-onlar gibi karşımızda mevcut bulunur...*" H. Kaan Ökten, *Varlık Ve Zaman Kılavuzu*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, s. 164. Heidegger, kaderin en önemli bileşeninin dil ve ölüm olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü kader, tecelli, Kadersel Dasein kavramları bu düşüncüyü ifade etmektedir: "*...Kaderin kudreti, muhaberedir ve bu muhabere içinde serbest kalmaktır...*", age, s. 191. Ona göre, "*dünya -içinde – var olmanın "hitamı" ölümdür.*", age, s. 201.

etme imkânının olduğu da bir gerçektir. Dînî ve ictimaî olarak her iki tarafın başat unsurlarının birbirlerine nüfuz ettiği bir kültür coğrafyasında, algılarımızı yönlendiren kavramsal haritamızın baskın olan tarafını bulabilmek ve böylece dinsel anlayışımızı şekillendiren sosyal dinamiklerin kaynağını fark etmek, bize dinsel algı dünyamızı oluşturan toplumsal eğilimin dominant karakteri hakkında bilgi verecektir.

Bilindiği gibi dinsel kavramlar, içerikleri itibariyle bir değer yüklenmiş olarak bizlere ulaşırlar. Yani dinsel metinlerin nüzul değeri olarak bir anlam haritasının varlığı kabul edilmelidir. Diğer bir deyişle bu kavramlar, bizlere *nötr* bir karakterde değil, belirli anlam içeriklerini yüklenmiş olarak ulaşırlar. Kader, ecel ve ömür terimleri de bu gerçeğin sınırları içerisinde bulunan önemli kavramlardır. Bu nedendir ki ilgili kavramların halk nezdinde algılanış biçimleri üzerindeki sosyal bir araştırma, farklılaşmanın boyutları hakkında bizlere kesin ipuçları verecektir. Kültür dünyamızın homojen bir yapı arzemediği dikkate alınacak olursa, bu durumun ne kadar da elzem bir yapı arzettiği aşikârdır.

Geleneksel anlam formlarının kutsallaştırıldığı bir yaklaşım tarzı olan *atalar kültü*'nün, günümüz Müslümanının düşünce dünyasının şekillenmesinde yabana atılamayacak bir etkisi vardır. Özellikle de içinde yaşadığımız geleneksel toplumlarda bu etki, sosyal hayatın akışını değiştirebilen temel kaynaklardan kabul edilmiştir. Sosyal dokuyu etkileyiciliğinin *kalıcı* olması bakımından *atalar kültü*'nün başlıca taşıyıcıları vardır. Kültürün anonim çerçevesini oluşturan atasözleri bu taşıyıcıların başında gelmektedir. Zira bu söz öbekleri sayesinde toplumların beraber yaşamlarının kalıcı bir değeri olan *algı birlikteliği* nin sağlandığı da söylenebilir. Bu durum ise kalıcı algı için temel bir ürün olarak görülebilir. Bu algı birlikteliği sayesinde ki kişiler, ortak davranış modellerini tevârüs ederler. Neticede ise bu davranış ortaklığının en başat etmeni dil birlikteliği sayesinde oluşmaktadır denilebilir.

Anlamanın karakteri açısından bizi ilgilendiren asıl şey, zihnî haritalarımızın oluşumuna etki eden temel *itkilerin* yönüyle ilgilidir. Kur'an vahyi, her durumda zihinlerimizi dönüştürebilme imkânına sahip ise de, bu değişim ve dönüşümün derecesi ve yönünün tespiti, içinde bulunduğumuz hâlin anlaşılmasında bizlere katkı sağlayacaktır. Kültürel algılarımızın teşekkülünde *söylenen* ile *anlaşılan* aynı değerde kalıcı mıdır? Hayatı anlama biçimlerimizde *vahiy* kaynaklı anlam öbekleri öncelikli değilse, öncelikli olan nedir? *Vahiy*, dînî ve sosyal metinleri anlama biçimlerimizi oluşturan *literal* bir okumayla sınırlı değilse; beşerî kültürümüze rengini veren asıl unsur, vahyin kalıcı değerleri midir? Bu sorunun doğru cevabını verebilmek için genişçe bir dil ve kültür sosyolojisi araştırması yapmak da gereklidir kanaatindeyiz. Denilebilir ki dinsel metinler, içine geldiği sosyal yapıdan rengini almakta ya da diğer bir deyişle sosyal yapı, baskın olarak halkın dinsel metinleri anlama biçimlerini etkilemektedir. Kanaatimizce dinsel metinlerin anlaşılmasının ilk seviyesi olan sosyal algı, kavramlardaki olası anlam farklılaşmasının boyutlarını kavrayabilmek için yeterli bir uğraş alanıdır. Bu nedendir ki sağlıklı bir sonuca ulaşmak için öncelikli olarak ilgili sosyal algıyı deşifre etmemiz gereklidir.

Birey ve toplumlar, muhatap oldukları dinsel metinleri yeniden anlama faaliyetine tabi tutarak, onları kendi zihinsel kalıplarına uygun hâle getirirler. Süreç itibariyle denilebilir ki halkın anlam dünyasına tevdi edilmiş olan dinsel ifadeler, kitlelerde mevcut olan somut anlam öbekleri vasıtasıyla yeniden tanımlanırlar. Bir başka deyişle, anlambilim üzerinde yetkin çalışmaları olan Rıckman'ın da dediği gibi: “İfadeler duyularla algılanan fiziksel görüntülerdir.”⁶ Bu demektir ki, eğer anlamın kendiliğinden oluşan süreçlerini takip edebilirsek, kavramların değişim sınırları hakkında bir kanaate de ulaşabiliriz. Bu zihinsel ameliyeye dayalı olarak ileri sürülebilir ki, ilâhî metinler bazında kişi ve toplumların anlam dünyalarına dokunan her kavram, hitap ettiği kitlenin zihinsel kabul yeteneğine göre bir değer de oluşturabilmektedir. Zira dil, “göreneğe bağlı bir ifadeler sistemidir; göreneğe bağlıdır, çünkü insan yapısıdır; bir sistemdir, çünkü parçalardan meydana gelen bir bütündür ve bu parçalar arasındaki ilişkiye, tutarlı, anlaşılır ve dolayısıyla etkili göstermeyi olanaklı kılan yalnızca gramer ve mantığı gibi kurallar egemendir.”⁷ Böylelikle; başta vahiy kaynaklı dinsel bildirimler, yani ilâhî metinler olmak üzere, bütün diğer dinsel metinler de, kişilerin kavramsal algı dünyasını etkilemesi derecesine göre birey ve toplumda mâkes bulan bir değerler skalası oluşturmuş olur.

Metinlerin anlam dağarcığı toplumsal platformlarda oluşur. Bu nedenle, muhatap olduğumuz söz'ün anlaşılma biçimlerinin kültürel etkilerden âzâde olmadığını bilmemiz gerekmektedir.⁸ Anlamın etkileyciliği açısından, ne dediğimizden çok, sözümüzün karşı tarafta nasıl anlaşıldığı daha önemlidir. Binaenaleyh, doğru bir anlamın sağlanabilmesi için, metnin kültürel katmanlardaki anlaşılma biçimlerinin ilâhî muradı da belirli ölçülerde içermesi gerekmektedir. İlâhî bildirimlerin yapısı gereği, *mutlak mânâda doğru anlama*'nın imkânsızlığını göz önüne alırsak, ilgili alanda beşerin anlama çabasının *sınırlı* olduğunu belirtmemiz gereklidir.⁹ Bu şekilde tezahür etmiş olan bir yorum tarzı, kültürel etkilerin *neliği* konusunda bizlere ipuçları verecektir. Ayrıca bu çaba, anlam edimlerimize sirayet edebilen dış etkilerin sınırlandırılmasına ve azaltılmasına da katkı sağlayacaktır kanaatindeyiz.

⁶ H. P. Rıckman, *Anlama Ve İnsan Bilimleri*, çev: Mehmet Dağ, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara 1992, s. 63.

⁷ Rıckman, *age*, s. 64.

⁸ Nizamettin Uğur, *Anlambilim-Sözcüğün Anlam Açılımı*, Doruk Yayınları, İstanbul 2007, s. 21-22. Anlamın merkezinde olan dil'in kullanım değeri için şu sözler bizlere bir fikir vermektedir: “*Yer, gök, her şey kelimedir*” (Mevlâna). “*Düşünceler, dilden ayrı var olamaz*” (Marx). “*Dil, varlığın evidir*” (Heidegger), Uğur, *age*, s. 4. Kelimeler, kullanıldıkları ortamlara göre bazen gerçek anlamları ile bazen de mecaz anlamları itibariyle başat veya yan anlamlar kazanmaktadır. *Age*, s. 21.

⁹ Dinsel ifadelerin metafiziksel yönlerinin olduğu düşünülecek olursa, bu ifadelerin diğer ifadeler gibi mutlak olarak anlaşılmasının güçlüğü ortadadır. Dil felsefesi ve semantik üzerinde doyurucu çalışmaları olan İngiliz asıllı yazar John Wilson, *Dil, Anlam ve Doğruluk* adlı eserinde bu gerçekliğe şöylece değinmektedir: “*Metafiziksel ifadelerle diğer ifadeler arasında farklılıklar vardır. Mesela, Tanrı cömerttir ifadesi sadece Hayattaki güzel şeyler için şükredici olalım*” anlamına gelebilir. “*Bütün insanlar doğal olarak kendi dinlerini yaşama hakkına sahiptir “ ifadesi yalnızca “Farklı dinlere hoşgörülü olalım” anlamına gelebilir. Ve bunlar değer ifadeleri olarak sınıflandırılabilirler. Bu açıdan yukarıdaki iki ifade, “Hayattaki güzel şeyler için şükredici olmalıyız” ve “Bütün insanlara kendi dinlerini yaşama hakkının verilmesi iyidir” anlamında olabilir.*” John Wilson, *Dil Anlam ve Doğruluk*, çev: İ. Emiroğlu- A. Tüzer, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s. 80-81.

II-KAVRAMIN ANONİM ÇERÇEVESİ

Müslüman kültürün *ezelî yazgı* anlayışının kaynaklarını konu edindiğimiz bu makalede, izini süreceğimiz esas düşünce, içerisinde yaşadığımız kültüre rengini veren başat karakterlerin anlam dünyalarını tespit edebilmektir. Bu nedenledir ki süreç boyunca üzerinde duracağımız ana ifade karakterlerden birisi *atasözleri* ve *deyimler* olacaktır. Kanaatimizce bu ifade öbekleri, tarihsel olarak bir anlam taşıyıcılığı görevini de deruhte etmişlerdir. Anlam kalıcılığını kendi dinamiklerine bağlı olarak temin edebilen bu kelime öbekleri, deyim yerindeyse yazılı ve sözlü kültürün en temel anlaşılma biçimlerini oluşturmaktadır. İnsanların sözcüklerle iletişim kurduklarını hesaba katarsak, kişisel iletişime aracılık yapan en etkili sözcüklerin yukarıda sayılan iki grubu kapsadığını kabul edebiliriz. Tarihî süreç, bu iki formu kültürün yapısına uygun olarak damıtmış ve günümüze kadar taşımıştır. Öyle ki, atasözleri ve deyimlerin, insan zihninin kültürel kalıcılığını sağlayan en önemli iki kelime grubunu oluşturduğunu da söyleyebiliriz.

Bugün itibariyle sosyo-kültürel anlam dünyamızın temel insan eğilimi *kadercikaderî*¹⁰ bir yapı arz etmektedir. Alın yazısı algısını merkeze alan bu düşünsel eğilim, toplumsal kültürümüzün ana taşıyıcılarından biri olan *ezelî tespit* fikrinin temel parametrelerini oluşturmaktadır. Bu nedenledir ki bu yapıyı tanımak, kültürel aidiyetimizin rengini kavramamızı da sağlayacaktır. Dünya görüşümüzün esas kaynakları, dilsel becerilerimize bağlı olduğundan, lisan dünyamızda kullandığımız en etkin formlarından olan *atasözlerimiz* ve *deyimsel ifadelerimiz*'i tanımak, ilgili düşüncenin tarihî serencâmını kavramamıza katkı sağlayacaktır. Zira insanoğlu, hayata diliyle hâkim olur. Dinsel kavram dünyamızın tanıtımının saklı anahtarları, günlük hayatta kullandığımız dilin içerisinde gizlidir. Dünya görüşümüzün temelini de *metinleri anlama biçimlerimiz* oluşturmaktadır. Demek ki, anlama edimlerimizin kaynaklarını bilebilirsek, insanımızın bunun üzerine bina ettiği dünya görüşünü ve bu görüşe dayalı olarak şekillendirdiği toplumsal ideolojilerini de bilebileceğiz. Mamafih bu sürecin yeterince tanınması demek, düşünce dünyamızın kavramsal haritalarını oluşturmuş olan *kültürel arka planın* yeterince kavranması demek olacaktır. Bu girişten sonra şimdi de bu iki kelime öbeğinin kültürümüzdeki anlam dağarcığına bakabiliriz.

II- a. Atasözleri ve Yakarışlar

Temel anlama uğraşımız olması hasebiyle, sosyal yapıda cârî olan *ecel* algısının sağlıklı bir analizi için, ilgili kavramın kültürel kodlarına bakmamız gerekli bir tercih değerini ifade etmektedir. Bugün itibariyle kültür dünyamıza hâkim durumda olan ezelde takdir edilmiş kader ve ecel algısı, *ezelî yazgı* fikrinin dominant karakteri üzerinden

¹⁰ Bu kavramı; *her şeyin ezelde yazılmış olduğu* bir anlayışı tanımlamak için kullanıyoruz. Bu kader algısı; ilâhî yazgının hayatın her alanına hâkim olduğunu, hatta insanın iradeli davranışlarını bile önceden belirlediğini öngörür. Klâsik kelâm literatüründe kullanılan *kaderî* terimi ise, kaderin bu şekildeki algısına itiraz ederek, önceden yazgının mevcudiyetini tartışmaya açar. Bu nedenle Ehl-i Sünnet inancına göre böyle bir algı İslâm dışı olarak kabul edilmiştir.

anlaşılan bir olguyu ifade etmektedir. Kanaatimizce düşünsel olarak kaderci bir eğilimi çağrıştıran bu gibi sosyal formlar, adı geçen kültürel algılardan da bağımsız olarak ele alınamaz. Öyle ki bu algı, her türlü dilsel metne kültürel olarak kendisinin sahip olmuş olduğu anlam içeriklerini veren bir yapıda karşımıza çıkmaktadır. Netice olarak ise atasözlerimize sinmiş olan bu kaderci algıyı, en gerçekçi olarak ilgili söz öbekleri üzerinden takip edebiliriz diye düşünmekteyiz.

Toplumsal algılarımızı belirleyen en önemli unsurlarından birisi, belki de başlıcası *atasözlerimiz*'dir. Zîra atasözleri, toplumların uzun süre beraber yaşamasının getirdiği ortak algıların bir ürünüdür. Bu nedenle adı geçen kavramsal yapının, içinde yaşanan sosyal yapı için belirgin bir husus olduğu yadsınamaz temel bir gerçekliktir. İçinde devinim hâlinde olduğumuz toplumun kültür kodlarını en bâriz şekilde atasözlerimizin anlam kümesini takip ederek bulabiliriz. Diğer bir deyişle, toplumları tanımanın en kestirme yolu, onların kullandığı söz öbeklerinin tarihî seyrini takip etmektir. Atasözlerimiz, bizlere bu fırsatı veren söz öbeklerinin başında gelmektedir. Toplumu anlamak için bu anonim çerçeveden hareket etmek zorundayız.

Toplumların birlikteliğini temin eden ortak dil kullanımının tarihî taşıyıcılarından birisi de sahip olduğumuz atasözleri hazinemizdir. Bu sebeple, içinden çıktığımız sosyal algıyı tanımak istiyorsak, vazgeçemeyeceğimiz enstrümanlardan birisi, belki de başlıcası atalarımızın kavram algısıdır denilebilir. Eğer bu algının temellerini tanıyabilirsek, ilâhî mesajın, toplumsal zeminlerde taşındığı kaynak itibarıyla hangi sosyal katmanlarda anlam kaymalarına uğradığını da görebiliriz. Zira ilâhî metinlerin kaderi, indirildikleri sosyal yapının anlam dünyasından bağımsız düşünülemez. Aslında toplumlarda mâkes bulmuş olan her türlü sözün değişmez kaderi de budur.

Çalışmamızın ilerleyen bölümlerde ortaya konulacağı şekliyle denilebilir ki, atasözlerimizin genel düşünce eğilimi *kaderci* bir karakter arz etmektedir.¹¹ Mamafih insanoğlunun genel algısına uygun olarak da gelişen bu kavrayış tarzı, bizlere, ilgili zihniyetin *insanî* kodları hakkında bizlere bazı ipuçları da vermektedir. *Ezelî tespit* anlamındaki *yazgı* anlayışının, İslâm'ın değil, insanlığın bir problemi olduğu artık bilinen bir husustur. Yazgı konusundaki genel kanaatimize uygun da olan bu eğilim, insanlığın zihnine tesir eden söz dağarcıklarının kültür kodları çözüldükçe daha da billurlaşacaktır. Denilebilir ki tarihî kaderciliğin sosyal parametreleri, kendisiyle ilgili olan yakın-uzak bütün kavramların anlam dünyalarını da etkilemiş, böylelikle içerisinde yaşadığımız sosyal algıyı *kaderci* bir yapıya büründürmüştür. Nihayetinde ise insanımızın sahip olduğu ecel algısı, bu tarihsel kabulden bağımsız olarak gelişmemiştir.

Ecel düşüncesinin işlendiği atasözlerimizi üç grupta ele alacağız. Aslında ele aldığımız gruplar arasında ecel düşüncesi itibarı ile anlayış farkı olmamasına rağmen, içerik olarak farklı kullanımları kapsadığı için bu yolu tercih ediyoruz.

II-a.1. Kaderin Mutlak Oluşunu İfade Eden Atasözleri

¹¹ *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimleri*, TDK Yayınları, Ankara 2009, s. 103.

Birinci grup atasözlerimizde daha çok *kaderin mutlak* oluşunu ifade eden sözlere rastlamaktayız. Bu söz öbeklerinde işlenen ana tema *her şeyin mutlak bir yazgısının olduğu* fikridir. İnsanın eceli, kaderinde belirtilen ve kayıt altına alınan bir mutlaklık içermektedir. Bunlara göre kader, yapıp-etmelerimizden bağımsız olarak işleyen ezeli bir yazgıdır. İnsanın kaderi, onun iradeli veya iradesiz bir şekilde varlık bulan yapıp-etmelerine göre değişmez. İnsana düşen yazgısına itaat etmektir. Ezeli yazgının değişimi hiçbir şekilde söz konusu değildir. Şimdi, klâsik kader anlayışının temeli olan bu düşüncüyü bütünüyle yansıtan birkaç atasözünü aşağıda veriyoruz:

Kader olmayınca, kadir bilinmez.

Allah'ın verdiği canı Allah alır.

*Ecelsiz kul olmaz.*¹²

Ecel kavramının atasözlerimizdeki kullanılış şekli daha çok, alınyazısını çağrıştıran mutlak bir yazgı'nın *varlığı* ve *değişmezliği* şeklindedir.¹³ Onların vurgularına göre ecel, insanın çalışmasının dışında kalan *yazgısal* bir alanda tezâhür etmektedir. İnsanoğlunun bu alanla ilgili güçlü bir tasarrufu olamaz. Ona düşen yalnızca payına düşene rıza göstermektir. Her insanın yazılmış bir eceli vardır. Yazılmış ecellerin değişmesi söz konusu olamaz. Yazılı olan gelip çattığında hiçbir çare fayda vermez. Tedbirin, korkunun ve sakınmanın bu sona bir etkisi yoktur. Kâinattaki bütün ölümler, sözü edilen bu yazgının içeriğine göre oluşmaktadır. Kendisinden kaçışın olmadığı mutlak kaderimiz, bu konuda insanın tedbir almasını anlamsız kılmakla kalmıyor, bu uğurda yapılacak olan her türlü insanî çabayı da boş bir uğraş olarak tanımlamaktadır. Mutlak olan kaderimiz, ezeli hükmünü icra ederken, kendi bahanelerini de ortaya koymaktadır. Mamafih, klâsik ecel düşüncesindeki ilim anlayışının bu bahanelerden birisi olarak algılanması hasebiyle, ezeli yazgının varlığına iman etmek, mutlak olan kaderimizin değiştirilemez bir enstrümanı olarak kabul edilmektedir.

Ecel düşüncesini konu edinen atasözleri külliyâtımızı incelediğimizde ortaya çıkan manzara şudur: İlgili söz öbeklerindeki kader, ecel ve ömür kavramlarının kullanılış şekilleri sanki ortak bir amacın deklaresi için ifade edilmişlerdir. Bu amaç ise: Ölümün mutlak ve ezeli bir yazgıya bağlı oluşunu beyan etmektir. Anlam itibari ile bu kavramların hepsinin içeriğinde; Yüce Allah'ın kişiler için tayin ve tespit ettiği *belirli bir süre* fikri işlenmektedir. Kavrama hâkim olan *mutlaklık* sıfatı, bu sürenin değişmezliğini ifade için kullanılmıştır. Alın yazısı karşısında kul için tercihe şayan olan tek seçenek, kendisiyle ilgili olarak ezelde yazılmış olan bu yazgıya boyun eğmektir. Bu yazgının kötü

¹² Şemsettin Sami, *Kamus-i Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. I, 73. Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul 1993, s. I, 256. *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, Milli Kitabevi, İstanbul 1992, s. I, 109-110.

¹³ Toplumlarda atasözlerinin ifade ettikleri gerçekliklerin bu denli mâkes bulmasının altında yatan ana neden, orada ifade edilen her şeyin mutlak olarak doğru olabileceği anlayışı yatmaktadır. Bu konuyla ilgili bir Moğol atasözünde şöyle bir kesinlikten bahsedilmektedir: “*Atasözlerinde yalan yok, geleneklerde yanlış yok.*” Bülent Gül, *Moğol Atasözleri*, TKAE Yayınları, Ankara 2010, s. 160.

sonuçlarından kurtuluş için çare aramak, kişileri meşgul eden beyhûde bir uğraştan öte bir şey değildir.

II-a. 2. Ölüm Karşısında Çaresizlik İfade Eden Atasözleri

Ölüm vak'ası, insanlığın biyolojik kaderi olarak bilinen en temel gerçeğidir. Bu gerçek üzerinde ifade edilmiş olan büyük bir söz külliyatı da vardır. İnsanoğlu, ölümlü bir varlık olarak hayat sahnesine çıkarılmıştır. Bu gerçeklikten kaçış mümkün değildir. Zira ölüm, en nihayetinde insanı bulacaktır. İlgili atasözleri ve deyimlerin büyük bir kısmı, ölüm gerçeğinin karşısındaki kişisel çaresizlikleri ifade etmektedirler. Bu nedendir ki, insan için ezelde kodlanmış olan biyolojik bir süreci ifade eden ölümün takdirli olması, beşer için bir kader olarak algılanmalıdır. Ancak insan varlığına ölüm gerçeğinin kodlanmış olmasıyla, tekil olarak her ferдин ölüm zamanının tespit edilmiş olması aynı durumu ifade etmez. Kanaatimiz odur ki yukarıda ifadesini bulmuş olan ikinci durum, araştırmamıza konu teşkil etmiş olan ezeli yazgı anlayışının merkezinde durmaktadır.

İkinci grup atasözlerimizde kullanılan ecel terimi, kendisinden kaçışın mümkün olmadığı *çaresiz bir kader* anlayışını işlemektedir. Burada geçen ecel lafzı *ölüm* şeklinde anlaşılmalıdır. Bu grup atasözlerinde, başat olarak ölümün mutlaklığı işlendiğinden dolayı, ecel ve ölüm lafızları da eşanlamlı olarak kullanmıştır. Bunlara göre, her ferдин bir *ölümü* (eceli) vardır ve bu *ölüm* (ecel) ezelde takdir edilerek değişmez bir yazgıya bağlanmıştır. Kişiler ezelde takdir edilmiş olan bu yazgıya boyun eğmek zorundadır. Yazılanın (ölümün) başa gelmesi kaçınılmaz bir *alın yazısı* 'dır. Her insan kendisi için yazılmış olan bu süreyi (ömrü) yaşamak ve yazgısının her hâline katlanmak mecburiyetindedir.

Ecel, ne bir saat geri, ne bir saat ileri.

Ecel ile nikâhın günü şaşmaz (Zile-Tokat yöresi).¹⁴

Ecele çare bulunmaz.

Ecele çare olsaydı, Lokman Hekim bulurdu.

Ecelden kaçılmaz, nerede olsa gelir bulur.

Ecelden başka her şeye çare bulunur.¹⁵

¹⁴ Bölge Ağzlarında Atasözleri Ve Deyimleri, TDK Yayınları, Ankara 2009, s. I, 41.

¹⁵ Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara 1995, s. I, 776. Metin Yurtbaşı, Örneklerle Deyimler Sözlüğü, İstanbul 1996, s. 192. Kadri, Hüseyin Kazım Kadri, Türk Lügati, İstanbul 1928, s. I, 198. M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB Yayınları, İstanbul 1983, s. I, 500. Aynı düşüncüyü destekleyen mersiyeler de yazılmıştır. "Ecelden başka her şeye ilaç vardır" (Fransızca söz). Bkz: Osmanlı Atasözleri-Vecizeleri, s. 19, drl: Maşuk Aydın, Ankara 2005.

"Bir oğuldi bir oğul vâlid-i mihnet-keşine
Virmemişdi reh-i imkân kader karındaşına
.....

Çünkü bir ismi Muhammed idi bir ismi Ali
.....

II-a.3. Tedbirin Gereksizliğini İfade Eden Atasözleri

Ezelî kader algısı içerisinde şekillenmiş olan kavramlardan birisi olan ecel düşüncesi, kader algısının paralelinde gelişen bir anlam dağarcığına da sahip olmuştur. Bu algının başat karakterinden ilki, insanın iradeli seçeneklerinin bile ezelde tayin ve tespit edilmiş olması üzerinde kurgulanmış olmasıdır. Bu kurguya istinaden gelişen düşünceye göre ise, insanın yazgısını değiştirme gibi bir foksiyonu olamaz. Başa gelene katlanmak gereğini deruhte eden bu anlayış, yıllar itibariyle de kültürün hâkim bir değeri olarak karşımızda durmaktadır. İnsan, kendisi için ezelde kodlanmış olan her türlü sonuca rıza gösterdiği ölçüde, yani takdir edilmiş olan kaderine razı bir şekilde yaşadığı sürece iyi bir kul olmuş olacaktır.

Yukarıdaki anlayışı ifade eden üçüncü grup atasözlerimiz, tedbirin kader üzerinde bir etkisinin olmadığını büyük bir dikkatle ortaya koymaktadır. Tayin ve tespit edilmiş olan kaderimiz söz konusu ise, sonraki aşamalarda insan müdahalesi olarak sayılabilecek her şey, *ezelî yazgı* inancı bağlamında bahane olarak ileri sürülemez.¹⁶ Bu durumun gerektirdiği sonuca göre, ezelde yazılan eceller (ölüm) gelip çattığı zaman, artık kişinin öne sürebileceği bahanesi kalmaz. Çünkü takdir, bahaneleri de kapsayıcı genişlikte kaleme alınmıştır. Bu grup atasözlerimiz, aynı zamanda ikinci gruptakiler gibi ölümün kaçınılmazlığını da ortaya koymaktadır. Ancak, ikinci gruptakiler ecel ile ölüm terimlerini aynı alanı ifade için kullandıkları hâlde, bu grup söz öbeklerinde ölümün tedbirle dahi geciktirilemeyeceği fikri işlenmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz anlamları kapsayan atasözlerin kullanılışından anlaşılan husus budur. Aslında, ayırdını yaptığımız üç grup atasözlerinde geçen ifadelerde kullanılan ecel ve ölüm kavramları da aynı anlamları içerecek yakınlıkta kullanılmıştır diyebiliriz. Üçüncü grup atasözlerinde vurgulanan farklı bir fikir daha vardır. Bu fikir; kişinin eceli ile ecelini davet eden davranışlarının da kayıtlı olduğu anlayışıdır. Kişiler, kendilerinin sonunu hazırlayan ilgili eylemleri tercih etmez, mecburen yaparlar. Bu konuda kişisel tercih ve iradeli seçim söz konusu değildir.

Ecel geldi cihâne baş ağrısı bahane.

Eceli gelen köpek, cami duvarına işer.¹⁷

Eceli gelen köpek, çobanın ekmeğini yer.¹⁸

Eceli gelmiş düşecek yer arar.

Aldı ma'sûm iken Allah anı geldi eceli" Mustafa İsen. *Acıyı Bal Eylemek- Türk Edebiyatında Mersiye*, Akçağ Yayınları, Ankara 1994, s. 490.

¹⁶ Atasözleri dağarcığında kadercî anlayışın tam zıddı sayılabilecek olan ifadeler de vardır. Mesela bir Moğol atasözünde: "Kaderine inanmaktansa, cesaretine inan" şeklinde bir uyarıyla, kişilerin kendi eylemleriyle geleceklerini belirleyebilecekleri ifade edilmiştir. Bkz: Gül, age, s. 153.

¹⁷ Bir başka versiyonu ise şöyledir: *Eceli gelen köpek cami duvarına sürtünür*. Maşuk Aydın, Age, s. 19.

¹⁸ Bazı atasözleri yöre ağızlarında farklı kullanımları içerse de temeldeki mesaj değişmemiştir.

Eceli dolan(gelen) yılan yol üstünde yatar. (Şamani-Karakoçan).

Eceli gelen keçi, çobanın değneğini yalar. (İğneciler-Mudurnu)

Eceli gelen keçi çobanın ekmeğini yer. (Batı ağzı).Bkz: *Bölge Ağızlarında Atasözleri Ve Deyimler*, s. I, 103,

Eceli gelmiş fare kedi organı kaşır.

Ölecek kelebek, Lambaya gider.¹⁹

Eceli gelenle laf olmaz.

Ecele derman, fakire ferman.

Korkunun ecele faydası yoktur.²⁰

Yukarıda gruplandırılması yapılan atasözlerimizin hepsi de ezelde yazılmış ve değişmeyecek olan bir yazgıyı ifade etmektedir. Başka bir açıdan da olsa, olumsuzluklar karşısında insana moral değer yüklemek için olsa gerek, vurgu insan sorumluluğunu iptal eden bir içerik taşımaktadır. Ne yaparsak yapalım, ezelde yazılı olan ecelimizi değiştiremeyeceğimize göre, başına geleni değiştirmeye kalkışmak anlamsızdır. Ezelde ne yazılmışsa başına o gelir, dünyada iken başına gelene de üzülme. Bunlar senin çalışmanla olan şeyler değildir. Ölümün seçimi senin uhdene bırakılmamıştır. Yazılan başa gelince ölüm oku seni bulur.

III- KAVRAMIN DEYİMSSEL ÇERÇEVESİ

Müslüman kültürde yer etmiş olan ecel anlayışı, esas olarak kader kavramı içerisinde şekillenmiş bir olgudur. Kanaatimizce bu olgunun nesillerin dimağında yerleşmesinde sözlü taşıyıcılar büyük bir işlev görmüşlerdir. Hâlihazırdaki durumun irdelenmesi hâlinde görülecektir ki, bu taşıyıcıların etkinliği sosyal katmanlarda sürgit devam etmektedir. İşte sırf bu sebeple bile olsa deyimsel ifadelerin değişen anlam dünyası üzerinde durmamız gerekmektedir. Bunu yapabilirsek mevcut ecel anlayışımızın baskın karakteri böylelikle ortaya çıkabilecektir kanaatindeyiz. Böylelikle insanımızın ecel ve ölüm anlayışının kökenlerinin tarihi seyrini kavrayabileceğiz.

İslâm vahyi, doğru bir *ecel* anlayışını ortaya koymak istediği zaman, inzâl edildiği sosyal yapının mevcut kültüründe mündemiç olan ecel ve kader algılarından bağımsız hareket etmemiştir. Yapmak istediği ilk şey; Cahiliye Arabı'nın ecel konusundaki yanlış algısının yönünü değiştirmek olmuştur. Bu meyanda, insanların kaderlerini elinde tutan ve gerektiğinde onları öldüren gücün *dehr* değil, Yüce Allah olduğu ısrarla vurgulanmıştır. Varlık, O'nun yaratıcılığı ve himâyesi altındadır. Hiçbir şey O'nun küllî iradesine ortak olamaz.

Ecel anlayışımızın kültürel seyrini takip ederken, ikinci uğrak noktamız deyimsel ifadelerimizin anlam dünyasıdır. Görebildiğimiz kadariyle, deyimlerde kullanılan dil, hem dinsel ifadelerin anlam dağarcığını değiştirmiş, hem de nâzil olan metnin farklı vurgularını

¹⁹ Bu ifade bir Moğol Atasözüdür. Bkz: Bülent Gül, *Moğol Atasözleri*, s. 146.

²⁰ Aksoy, *age*, s. I, 256. Nijat Özön, *Büyük Dil Klavuzu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s. 278. Hüseyin Kazım Kadri, *age*, s. I, 198. Pars Tuğlacı, *Okyanus*, Pars Yayınları, İstanbul 1971, s. I, 672. *Türkçe Fransızca Sözlük*, İstanbul ts., s. 249. *Meydan Larousse*, Sabah Yayınları, İstanbul 1992, s. XV, 533. *Ana Britannica*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1993, s. XI, 60.

ortadan kaldırmıştır. İslâm vahyinin belirgin bir şekilde ortaya koymaya çalıştığı *yeni anlamlar* kültürün anlam kalıplarının içerisine dercedilmiştir. Artık bu değişim sürecinden itibaren, *yeni* olarak elde kalan tek şeyin sadece *kavram*'ın kendisi olduğu görülmektedir.

Deyimsel ifadelerin analizi neticesi ortaya çıkan manzara, atasözlerinin algı dünyasından farklı değildir. *Deyim* olarak kişilerin dimağlarında mâkes bulmuş olan bütün ifadelerin ortak anlam kümesi; *önceden tayin ve tespit*'in varlığını teyit eder mahiyettedir. O kadar ki bu gibi ifadelerin etüdüde ortaya çıkan; *ezelde takdir edilen bir ömür süresinin varlığına inanmak* gibi fatalist bir yaklaşımın varlığını görmekteyiz. Bu eğilimin sebeplerini takip etmek, dînî, sosyal ve kültürel algılarımızın kökeni hakkında bizlere bir fikir verecektir. Denilebilir ki deyimlerimizin ortaya koyduğu ecel anlayışı, klasik kader anlayışıyla paralellik arz etmektedir. İnceleyebildiğimiz deyimlerin ortak algısına göre, kaderin takdir edilmiş olması gibi ecellerin takdir edilmesi de mutlak ve yazılıdır.

III-a. Ecel'in Takdirli Oluşunu İfade Eden Deyimler

Denilebilir ki hâlihazırdaki ecel düşüncesi, ezeli takdir anlayışıyla at başı giden bir anlam kurbiyetine sahiptir. Bu takdirli durum, insan için ezelde tayin ve tespit edilmiş olan bir yaşam süresinin varlığını iktiza etmektedir. Algının merkez değerlerine göre ise, hiç kimse kendisi için takdir edilmiş olan bu sondan kurtulamaz. Diğer bir deyişle insanın bu dünyadaki ömrü, kendisi için takdir edilenden bağımsız olarak sürdürülemez.

Konuyla ilgili deyimlerimizden bazıları aşağıda verilmiştir. İlk grup deyimlerdeki esas vurgu, varlığın bir ecelinin olması gerektiği şeklindeki ifadelerdir. Her insanın bir eceli vardır. Eceli gelmeden ölmek imkânsızdır. Kişinin öldüğü zaman, onun ecelinin de sona erdiği süredir. Kimse ecelinden geriye kalamaz. Ecelsiz ölüm olmaz. Her ölüm bir ecele bağlanmıştır. Ölümün takdiri ecelin takdiri ile olmaktadır. Ecel gelmemişse hiçbir olay kişinin ölümüne sebep olamaz.

Ecelsiz kul olmaz.

*Ecelsiz kul ölmez.*²¹

*Ecel aman veririse.*²²

III-b. Ecel'in Muallâk Oluşunu İfade Eden Deyimler

Deyimlerde ifade edilmiş olan *ecel* kavramının bir kısmı ise *zamansız ölmeyi* anlatmak için kullanılmıştır. Bu ifade öbekleri, birinci grup deyimsel ifadelerden farklı olarak, kişinin ölümünün olması gereken zamandan önce geldiğini beyan etmek için kullanılmıştır. Aslında bu kullanımın Kur'an'î temelleri de yok değildir: "*Kişinin eceli*

²¹ *Eceli gelmeyeni Taşla bastırsan yine ölmez.* (Eğridir-Isparta). *Bölge Ağzlarında Atasözleri Ve Deyimleri*, s. 103.

²² Tuğlacı, *Okyanus*, s. I, 672. *Meydan Larousse*, s. VI, 61.

öldüğü zaman değildir. Erken ölümüne sebep olan şey kendisine isabet etmemiş olsaydı, kişi daha da yaşayabilirdi.” Şeklindeki bir anlayış,²³ kanaatimizce deyimsel ifadelerden çıkarılabilecek en doğru bir anlayıştır. Mamafih, deyimsel ifadelerde kullanılmış olan ve “zamansız ölmeyi” ifade eden her deyim, farklı bir ecelin var olduğu şeklinde değil, genç ölmek olgusunun vurgulanması için beyan edilmiştir.

Ecelsiz ölüm (aniden ölmek).

Ecelsiz gömülmek (aniden ölüp habersiz gömülmek).²⁴

III-c. Ecel ve Ölüm Kurbiyeti

Ecel olgusunu ifade eden üçüncü grup deyimlerde ise, *ölüm* olayının normal yollardan olduğu vurgulanmaktadır. Bu deyimlere göre, kişi uzun bir hayat yaşamış ve doğal olan yollardan ecelinin sonuna ulaşarak vefat etmiştir. Ölen kişinin eceli de öldüğü vakit olmuş olmaktadır. Kişinin ömrü, kendisi için yazılmış olan eceliyle aynı zaman diliminde sona ermekle, ezeli yazgısıyla uyumlu bir şekilde nihayetlenmiştir.

Eceli kişnemek (Salman-Akkuş-Ordu yöresi).²⁵

Eceller çarpamak (Taraşçı-Gökçehöyük-Seydişehir yöresi).²⁶

Ecel teri terlemek (Mahmutören-Ordu yöresi).²⁷

Eceliyle ölmek (ezeli yazgıya uygun ölmek).

Eceli kazaya uğramak (kaza eceliyle, normal olarak ölmek).

Ecelle pençeleşmek (ölümle boğuşmak).

Ecelini beklemek (ölümü beklemek).

Ecel yastığına baş koymak (ölümü beklemek).

Eceline erişmek (normal yolla ölmek).

Eceli gelmek (doğal yollardan ölmek).

²³ Ecel kavramının klâsik anlatımlarının insanın tarihsel olarak özgürlük probleminde çözüm babında bir katkısının olmadığı görülmektedir. Zira bu anlayış, geleneksel olarak sorunun daha da katmerleşmesine yaramaktan başka bir işlev görmemiştir kanaatindeyiz. Bu nedenle ki Kur’an-ı Kerim’de ifade edilmiş olan âyetlerin anlam süreci izlenirse görülecek olan manzara, kaderci bir algının oluşmasına imkân vermez bir hâldedir. Özellikle de En’am Suresi’nin 2. âyetinde belirtilmiş olan iki ecel anlayışı, yaşadığımız dünyadaki değişimler üzerindeki bir tasarruf yetkimizin olduğunu beyan etmektedir. Buna göre insanın eceli, insan cinsi-âdemoğlu için konulmuş olan genel sürenin dışında, kendi iradeli eylemleriyle belirlenmiş olan bir gerçeklik üzerinde inşâ edilmiştir. Yani eceller, nokta belirleme üzerinde değil, genel kurallar üzerinde sistemli hâle getirilmiştir. Bu anlayışın geniş bir araştırması için bkz. Namık Kemal Okumuş, *Kelâm’da Ecel Problemi*, Araştırma Yayınları, Ankara 2012.

²⁴ Pakalın, age, s. I, 500. Yurtbaşı, age, s. 192.

²⁵ Bölge Ağzlarında Atasözleri Ve Deyimleri, s. 296.

²⁶ Bölge Ağzlarında Atasözleri Ve Deyimleri”, s. 296.

²⁷ Bölge Ağzlarında Atasözleri Ve Deyimleri, s. 297.

Ecel şerbeti içmek (tatlı bir şekilde ölmek, ölümün acı vermemesi).

Ecel câmını içmek (ecel bardağından içmek, ecelinin sonunda ölmek).²⁸

III-d. Ecel'in Bireysel Sebeplerle İnşâ Edilmesi

Ecel konusunu ele alan deyimsele ifadelerin diğere bir kısmında ise kişilerin ölümlerine davetiye çıkarması hususu işlenmektedir. Kişilerin ölümü hazırlayan nedenlere başvurması durumunda ise ecel hemen gelmekte ve ezeli yazgı hükmünü icra etmektedir. Deyimsel ifadelerin ortak anlamı; *ölümü aramak, kaşınmak, belasını aramak* şeklindedir. Aslında bu gibi ifadelerin zımni anlamı da *zamansız ölmeyi* içermesi bakımından farklılık arz etmektedir. Belasını arayan kişileri ecellerini öne almak için çalışmaktadır. Böyle davranan birey, daha uzun süre yaşayabileceği bir zaman dilimini ortadan kaldırmakla, ecelin öne alınabileceğini doğrular mahiyettedir.

Ecelini aramak (belasını aramak).

Eceli çağırarak (ölüme yaklaşarak).

Ecel olup karşıma çıkmak (ölüm sebebi olmak).

Eceline susamak (tehlikeli işler yapmak).

Eceli yakın olmak (belasını arıyor olmak).²⁹

III-e. Kavramsal Geçişkenlik

Ecel kavramını işleyen son grup deyimlerimizde farklı bir durum göze çarpmaktadır. Artık, bu aşamada deyimsele ifadelerin halk arasındaki kullanım anlamları değişmiştir. Böylelikle deyimler, nesnel bir anlam içeriği de kazanarak, farklı kelimeleri ifade eder hâle gelmişlerdir. Bunlardan bazıları: *Ölüm, kefen, korku, tehlike* ve *uyku* olarak sayılabilir. Aşağıda bu gibi kullanımları içeren bazı deyimsele ifadeleri gösterdik.

Ecel beşiği (tehlikeli olan her türlü araç; uçak, otomobil, gemi...).

Ecel beşiğine binmek (tehlikeli işleri yapanlar için kullanılır).

Ecel gömleği (kefen).

Ecel teri (ölüm korkusu).

Ecel teri dökmek (ölüm korkusu çekmek).

Ecel uykusu (ölüm uykusu).³⁰

²⁸ Aksoy, age, s. II, 742. *Dictionnaire Larousse*, Milliyet Yayınları, İstanbul ts, s. II, 731.

²⁹ Yurtbaşı, age, s. 192.

³⁰ Şemsettin Sami, age, s. I, 73. Pakalın, age, s. I, 500.

Buraya kadar ele almış olduğumuz ecel kavramının, atasözleri ve deyimsel ifadelerdeki umumî kullanılış şekli: *Kişilerin ölüm zamanının mutlak yazılı olduğu*'nu kapsamaktadır. Ölüm, bireye nedenli veya nedensiz olarak gelip çatan bir sondur.³¹ Ezeli yazgının dairesinde bulunan ecel, ölüme neden olabilecek tehlikeli işlerin de habercisi olarak bilinir. Bu iki kullanım da ezeli tespiti yönelik yorumlanmıştır. Kavramın, Müslüman kültürdeki diğer kullanılışları da aynı anlamları içermektedir. Bu sebeple, kitabî toplumların ecel anlayışındaki benzerlikten bahsedebiliriz. Benzerliğin merkez dokusunu “önceden tespit edilme” olayıyla açıklayabiliriz. Daha önce de ifade edildiği üzere, yalnızca ilahî vahiylerin bildirimlerine muhatap toplumlar değil, bunların dışında kalan diğer sosyal grupların da ecel algıları paralellik göstermektedir. Değişik sosyal katmanlarda ele alınan ecel kavramı, anlayış formu olarak birbirlerine pek de uzak değildir. İki grubun zihniyeti de yukarıda zikredilen anlamlarla organik bütünlük arz etmektedir. Netice olarak denilebilir ki, kültürümüzde esaslı bir yer teşkil etmiş olan *ezeli yazgı* fikri, İslâm'ın üretmiş olduğu bir sorun değil, tarihsel gelişim süreçleri itibariyle insanlığın ilâhî metinleri anlama probleminden kaynaklanmış olan güçlü bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.³²

Görüldüğü üzere, iradeli eylemlerimizde mündemiç olması gereken insan sorumluluğunu iptal eden klâsik kader anlayışının bütün formları, aynı şekilde atasözleri dağarcığımızda da ortaya konulmuştur. İlâhî metinlerin böyle bir kader anlayışını öngörmediğini hesaba katarsak, sahip olunan Müslüman kültüre rengini veren asıl değer, sosyal algılar olduğu kanaatine varabiliriz. Bu anlayışın hedef kitlelere verdiği mesaj negatif öğeler içermektedir. Sorumluluk bilinci üzerine kurulmuş olan dünyamız, böyle bir anlayışın peşinden gidemez. Zîra *takva toplumu*'nun ana değeri *kişisel sorumluluk bilinci*'ne sahip olmasıdır. Hâlbuki atasözleri kültüründe işlenen başat tema ise kişisel sorumluluğu ortadan kaldıran bir yapıdadır: “*İnsanın bilinçli yapıp etmeleri onun yazgısal*

³¹ Türk dilinin ilk ansiklopedik sözlük birikiminin zirvesi sayılan *Kaşgarlı Mahmut*'un muhalled eseri olan *Divanü Lûgat-it-Türk* adlı sözlük çalışmasında *ecel* kavramı ayrı bir madde başlığı olarak değil, “ölüm” kavramının içinde ele alınmıştır. Sözlük, *ecel* lafzını *yazılı kader* ve *ölüm* formunda ele alarak, kavramlar arası anlam geçişliğini ve zenginliğini de ortaya koymuştur.” Adı geçen eserde *ölüm* kavramı *ecel* kavramını da içine alan üst bir anlam öbeğini oluşturmaktadır. Türk dilinin ilk ve en önemli kaynağı olarak kabul edilen bu eserde *ecel* kavramı, gerek anlam bütünlüğü gerekse de kavram bütünlüğü bakımından *ölüm* lafzıyla beraber kullanılmış, ayrıca *ecel* lafzına yer verilmemiştir. *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, çev: Besim Atalay, TDK Yayınları, Ankara 1986, s. I, 47, 75, 516. II, 74, 134, III, 327, 339.

³² Bu kader-ecel algısının insanî bir boyutunun olduğu, vatani ve milleti olmadığına dair üç örnek verebiliriz. Hayata köle olarak adım atan Eski Yunan Stoacı Filozoflarından *Epiktetos (MS.55-135)*, *Düşünceler ve Sohbetler* (Çev: Burhan Toprak, MEB Yayınları, İstanbul 1989) adıyla dilimize çevrilen eserinde şöyle söylemektedir: “Her doğan ölür, bu umumî bir kanundur... saat gelir ve geçer...” *Age*, s. 77. “Yaratan ve idareden bir kuvvet vardır... Bize düşen yalnız O'nun emirlerine boyun eğmektir.” *Age*, s. 88,90. “İnsan hayatını etkileyen her şey kader'le önceden belirlenmiştir; olan-biteni sakince kabullenmeliyiz. Buna rağmen bireyler kendi eylemlerinden sorumludur...” *Age*, s. 18-19.

Beslenme Uzmanı Ender Saraç ise, kader'in bir yazılım olduğunu ileri sürmekte, her ferden kendi yazılımına uymaktan başka seçeneğinin olmadığını söylemektedir: “*Herkesin bir kader yazılım programı var. Yaşanacakların hepsi bellidir. Fakat biz bu deneyimleri idrak etmek için bu boyuta geçiş yapmalıyız. Bizim nasıl olmamıza Allah karar veriyor. Bazı insanların burada ek görevleri varsa, standart kader yazılım programına ek olarak birkaç gigabaytlık özellikler yükleniyor...*” (Basın, Yeni Şafak Gazetesi, 29.8.2010).

1991 Nobel Barış Ödüllü Burma'lı siyasi muhalif *Aung San Suu Kyi* 18 aylık ev hapsi cezasını bitirdikten sonra basına yaptığı açıklamada: “...*Biz Burma'lılar kadere inanmaya eğilimliyiz. Bunu değiştirmek istiyorsak hep beraber çalışmalıyız. Umudumuzu kaybetmek için ortada hiçbir neden yok.*” (Basın: Taraf Gazetesi, 15.11.2010).

ecelini değiştirmeyeceğine göre, fâni işler için üzölmek de yararsızdır. Ezeli paylaşımında sana düşene rıza göstermen en mâkul yoldur. Başına ne gelirse gelsin, bunların ilâhî takdirin dışında olması düşünöülemez. Öyle ise kaderine razı ol ve mutlu bir şekilde yaşa. Senin için en iyi olan başına gelendir. Öyle olmasaydı başına gelmezdi.” Bu anlayışın hâkim olduğu anlam dünyasından, kendi yapıp etmelerinden sorumlu olan bireylerin ortaya çıkması düşünöülemez.

IV- KAVRAMIN TERİMSSEL ÇERÇEVESİ

Ecel kavramı, İlm-î Kelâm disiplini içerisinde teknik anlamda tartışmaya müsait önemli konuların başında yer almaktadır. İslâmî kelâm geleneğinde yapılan tartışmaların seyrini takip ettiğimiz zaman, ortaya çıkan manzara, tartışmaların amacının insan hürriyeti lehine bir durum arzemediğı gerçeğidir. Tarihsel süreç içerisinde ecel kavramının etrafında yapılan tartışmaların yorum aralığının daha çok *ezeli tayin ve tespit*'e yönelik bir genişlikte olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle, mevcut kader algısının şekillenmesinde baskın bir role sahip olan ecel kavramı, sosyal yapıyı şekillendiren klâsik kültürün eğilimini belirlemek için bir turnusol vazifesi de görmektedir. Denilebilir ki Müslöman toplumların ecel anlayışları, yukarıda ifadesini bulan tasavvurdan bağımsız gelişmemiştir.

Günlük hayatın kodları ilahî yazğıya dönük bir karakter arzetsede de, insanımızın ecel düşüncesi *eklektik* bir yapıyı da barındırmaktadır diyebiliriz. Sosyal yapıya “norm” koymak için indirilen semâvî mefhumların içerikleri, bizzat o sosyal yapı tarafından değişikliğe uğratılmış ve Şârî'nin esas amacı, ilâhî metnin sürekli muhataplarının kavrama seviyelerini aşamamıştır. Böylelikle nâzil olan metnin anlaşılma biçimleri, kültürün baskın olan unsurları tarafından değişime uğratılarak, vahyin temel değerleri sosyo- kültürel kodlarla uyumlu hâle getirilmiştir. Tenzîl sürecini tamamlamış ilâhî metinler, böylelikle kültürün birçok ikincil enstrümanı yardımıyla anlama cihetine gidilmiştir. Neticede iki anlayış da kendi imgelerini halkın kavrayışında baskın hâle getirememiştir. Biraz oradan biraz buradan alınarak mevcut ecel düşüncesinin kültürel anlam seyri ortaya çıkmıştır.³³

IV-a. Dîvan Geleneğinde Ecel Algısı

Dîvan Edebiyatımızın neredeyse her alanında sıklıkla işlenmiş olan ecel kavramı, genel olarak *ölüm teması* ile iç içe bir kullanımı tebârüz etmektedir. Bu kullanımlarda ele alınmış olan *ecel tasavvuru*, genel hatları ile hem ölümün habercisi olarak kesinlik içeren

³³İlgili eklektik yapının içerisinde ecel kavramı çelişik arzeden bir tarzda kullanılmıştır. Kavrama kelime anlamı itibariyle genellikle şu şekilde mana verilmiştir. Ecel: *Songu, süre, gün, zaman* anlamında kullanılarak, kişinin bütün zamanlarını kapsayan bir genişlikte ele alınmıştır. *Ecel durağı, eceli gelmiş, eceli gelmek, Ecele çare, eceline susamak, ecelden kaçınmak...* gibi kullanımları bu ikili yapıyı ortaya koymaktadır. Eklektik yapıdan kastımız, kavramın ikili anlama formuyla ilgilidir. Nitekim bu tasavvura göre ecel, hem kaçınılmaz bir son hem de kendisinden kaçınmanın gerekli olduğu bir süredir. M. Kayaerli-Osman Cılacı, *Dini Terimler Sözlüğü*, Nur Yayınları, Konya 1986, s. 84. Tuğlacı, *Türkçe-Rusça Sözlük*, s. 259. *Türkçe-Fransızca Sözlük*, s. 249. Bu dillerde de ecel kavramı: “*Ölüm zamanı, Tanrı tarafından önceden tespit edilen süre*” olarak anlaşılmiştir.

bir yapıda ifade edilmiştir. Diğer bir deyişle ifade edecek olursak bu kullanımlar, esas olarak ezeldeki yazgıyla paralellik arzeden *mutlak bir sonu* da ifade eder tarzda ifadelendirilmiş gibidir.

Kültürümüze baskın rengini vermiş olan ve daha ziyade *ezelî yazgı* anlamını deruhte eden ecel kavramı, Anadolu şiir geleneğinde en esaslı yerini Büyük Ozan Yunus Emre'nin deyişlerinde bulmuştur denilebilir. Nitekim Yunus Emre bu düşünceyi içeren çok sayıda şiir yazmıştır. Görebildiğimiz kadarı ile Yunus Emre, bu ana temayı *ecel eli*,³⁴ *ecel evi*,³⁵ *ecel heybeti*,³⁶ *ecel serhengi*,³⁷ *ecel tuzağı*³⁸ ve *ecel atı*³⁹ şeklinde kavramsallaştırarak şiirlerinde sıklıkla kullanmıştır. Yunus Emre miras aldığı ezelî yazgı-kader düşüncesini şiirlerinde bu temalara uygun bir tarzda işleyerek kendi döneminin inanç motifleri hakkında bizlere bilgiler de vermektedir. Ecel kavramı Yunus'un şiirlerinde genel itibariyle *ezelde belirlenmiş bir karar* olarak geçmektedir. Şimdi bu düşüncenin ana hatlarını Yunus Emre'nin *Risâletü'n-Nushiyye* adlı eserinden seçtiğimiz birkaç dize üzerinden takip edebiliriz:

Segirtme dünyâya sen yitemezsin/ Ecel yol bağlamışdır dutamazsın.

*...Kibir geldi seni bulatdı gitti/ **Ecel atı** segirdür irdi yitdi.*

*...Hevâ vü kibr ile ne başarasın/ **Ecel eli** uzun kanda varasın.*

*Takazası zamânun bir gün ire/ **Ecel** hırmânlarını yile vire.*

...Benüm hünereüme kim birikiser/ Ya hod ecel evine kim giriser.

*...İy gâfil bilmedin 'ömrün geçesin/ **Ecel eli** kamu 'aybun açasın.⁴⁰*

Yunus Emre, *Dîvân* adlı eserinde ecel terimini *ölüm* anlamında kullanmıştır. Onun şiirlerinde sıklıkla gördüğümüz *ecel şerbetini içmek*,⁴¹ *ecel yitmek-irme*⁴² ve *ecel salmak*⁴³ gibi ölümü çağrıştıran ifadeler bu kullanımların başında gelmektedir. Şimdi bu anlamlara gelebilecek birkaç dizeyi görelim:

³⁴ Yunus Emre, *Risâletü'n-Nushiyye*, Tenkitli Nşr: Mustafa Tatçı, MEB Yayınları, İstanbul 2005, s. 49, 123.

Yûnus Emre, *Dîvân* (Yûnus Emre Dîvânı, nşr: Mustafa Tatçı, MEB Yayınları, İstanbul 2005, s. 190.

³⁵ Yunus Emre, *age*, s. 59.

³⁶ *Vardum bunların katına bakdum ecel heybetine*

Niçe yiğit murâdına irememiş ölmüş yatur. Bkz: Yûnus Emre Dîvânı, s. 87.

³⁷ Yunus Emre, *age*, s. 334.

³⁸ *Ben bir dervîşidüm dostum/ Hak'dan yana oldı kasdum*

Ecel tuzagina basdum/ Esenledüm dünyâm seni. Yunus Emre, *age*, s. 396.

³⁹ Yunus Emre, *age*, s. 48.

⁴⁰ Yunus Emre, *age*, s. 48-49, 59, 123.

⁴¹ Yunus Emre, *age*, s. 396.

⁴² Yunus Emre, *age*, s. 396.

⁴³ "Ecel salam iklimlere vasyet kılam 'âşıklar/ Ma'şûkadan diyem sakın oynar 'âşık gönlin atar." Yunus Emre, *age*, s. 90.

*Behey miskîn gâfil olma dünyâ fâni bâkî sanma/ Ecel yiticek agzundan lokman yutmayasın bigi.*⁴⁴

*İş bu ecel şerbetini elbet dadıarsın/ Dadışına şek yokdur şimdi anı datdun tut.*⁴⁵

*Ecel irer kurur baş tiz dükenür uzun yaş/ Düp düz olur tag utaş gök dürilür yir gider.*⁴⁶

*Günde birün gide turur konşun sefer ide turur/ Ecel bir bir yuda turur bu dünyâyâ magrûr nedür.*⁴⁷

*Hîç varmagıl irak sefer 'ömrün geçer ecel irer/ Dost bundadır halvet sever ne galaba haşar durur.*⁴⁸

Aşağıda, bu anlam birlikteliğinin ortak ürünleri olan kullanımları dilimizin kavram haritasını dikkate alarak vermeye çalıştık. Ecel kavramının kültür ve edebiyat alanındaki kullanımları, dînî metinlerdeki genel kullanımlarından bağımsız değildir. Kavramın edebî alanlardaki ifadelendirilişine örnek olmak üzere bazı *mersiyelere* bakmamız yeterli olacaktır. Görebildiğimiz kadarıyla, edebî metinlerin önemli örneklerinden olan mersiyelerdeki kullanımlar iki şekilde tebârüz etmektedir. Bu metinlerde ecel kavramı bazen yalın olarak bazen de başka kelimelerle müşâreket halinde kullanılmıştır. Aşağıda bu kullanımlarda geçen bazı kelime gruplarına yer verilmiştir. Mersiyelerde geçtiği şekliyle, Müslüman kültüre rengini veren ecel anlayışımızın terimsel kullanılışlarından bazıları şunlardır.

*Ecel câmi*⁴⁹ (ölüm bardağı, kadehi).

*Ecel celâlileri*⁵⁰ (ecel getiren kötü adamlar).

*Ecel çengi*⁵¹ (ecel oyunu, sonu ecele varan eğlenceli oyun, ecel pençesi, ecel eli, ecel çalgısı).

*Ecel dâmi, ecel damı*⁵² (ecel evi).

*Ecel darbı*⁵³ (ecel yarası, ölüm vuruşu, eceli yakınlaştıran kaza).

⁴⁴ Yunus Emre, *age*, s. 397.

⁴⁵ Yunus Emre, *age*, s. 34.

⁴⁶ Yunus Emre, *age*, s. 49.

⁴⁷ Yunus Emre, *age*, s. 69.

⁴⁸ Yunus Emre, *age*, s.74.

⁴⁹ “*Sâkî-î dehr ana ecel câmını sunup/ Topaga saldı âkibetü’l-emr cur’a-vâr.*” Mustafa İsen, *Acıyı Bal Eylemek*, Akçağ Yayınları, Ankara 1994, s. 543.

⁵⁰ “*Meded meded bu cihânun yıkıldı bir yanı/ Ecel celâlileri aldı Mustafâ Hanı.*” İsen, *age*, s. 283.

⁵¹ “*Mısr-ı irfân içre bir tütî-î şeker-hâ idi/ Gurbe-i devrân ecel çengin sunup kıldı şikâr.*” İsen, *age*, s. 524.

⁵² “*Yine mâtem hil’atin giydi bu arz-ı lâle-reng/ Mûşa dönmişdür ecel dâmında niçe bin peleng.*” İsen, *age*, s. 301.

*Ecel ejderhası*⁵⁴ (ecele neden olan canavar, can alan ecel).

*Ecel kurdı*⁵⁵ (ecele götüren küçük şeyler, ölümü yakınlaştıran şeyler).

*Ecel yılı*⁵⁶ (ölümün sık olduğu sene, ölüm senesi).⁵⁷

Divan şiir geleneğinde, yukarıdaki terimsel kullanılışların dışında, ecel kavramının az da olsa: *Ecel uryân*, *câm-ı ecel* ve *sarsar-ı ecel* şeklindeki kullanılışlarına da rastlanılmaktadır.⁵⁸ Şiir geleneğimizde görebildiğimiz kadariyle ecel kavramının bütün kullanılışları; *ölümün ezelde yazılı olduğu* fikrini işlemekte, kişinin bu kaderine önce alışıp sonra da itaat etmesi gerektiği tavsiye edilmektedir. İnsanın bu dünyadan Âhîret'e göçünün üzüntüsüyle kaleme alınan mersiyelerde işlenen ana tema; ölümün acı veren bir şey olduğu gerçeğidir. Kaderde olan bu *acı*'ya katlanmak herkesin vazifesidir.

Ancak bazı mersiyelerde ölümün sorumlusu olarak anne karnında yazılı olan *kader*'in değil, kişiyi eceline taşıyan her türlü *sebepe*'in, nedensel bir şekilde öne çıkarılmış olduğunu görmekteyiz. Ağıtlar da bu sebeplere yönelik işlenmiştir. Ecelin gelişinin fizikî şartlarını oluşturan bu sebepler, birer *ecel oku* olarak kişiyi takip eder ve sonunda yazgısına ulaşmasını temin eder. *Meyine ecel katmak*⁵⁹ deyimini, yukarıdaki izâhları güzelce açıklamaktadır. Ecelin *yazılı ve takdirli bir ölüm* olması kabulü, nerdeyse bütün şiir külliyâtımızın kılcal damarlarında dolaşan baskın bir inanca dönüşmüş gibidir. Bu şekilde anlaşılan bir *yazgı*'dan insan sorumluluğunun çıkarılması pek mümkün görülmemektedir. Meramımızı anlatması bakımından aşağıda sıraladığımız bazı şiirlere bir göz atmak yeterli olacaktır kanaatindeyiz.

Geleneksel anlatıya göre, ölümün çaresini bulmuş olan Lokman Hekim, köprüden geçerken bir kuşun kanat çırpmasıyla elindeki formülü suya düşürmüş, böylelikle Âdemoğlu başladığı yere dönmüştür. Ölümsüzlük bir kuşun kanadına binerek Kaf Dağı'nın ardına çekilmiştir. Şairlere düşen ise bu ızdırabı terennüm etmekten gayrisi değildir:

*Bulamadı devâsını ecelün Hazret-i Lokman/ Elden ne gelur böyle imiş hikmet-i Yezdan.*⁶⁰

⁵³ “*Ol hü mâ ahîr halâs olup bulısan menzîlîn/ Bu kafes çün kim ecel darbıyla olur târmâr.*” İsen, *age*, s. 522.

⁵⁴ “*Doymaz cihâm yirse bu ejderhâ-yı dehr / Ahsentü barekallâh onun iştihâsına.*”

.....

“*Naz u nâim ile dün ü gün beslenenleri/ Eyler gıda zamâne ecel ejderhâsına.*” İsen, *age*, s. 527.

⁵⁵ “*Yusuf-ı câni ecel kurdına kapdurdun dİrig/ Dehri dil Ya'kub'unun gözine zindân eyledun.*” İsen, *age*, s. 540.

⁵⁶ “*Cem'iyetini geldi tağıttı ecel yılı/ Gözyaşı gibi kullarını itdi tâmâr.*” İsen, *age*, s. 543.

⁵⁷ İsen, *age*, s. 277, 282, 490, 524, 543, 573.

⁵⁸ İsen, *age*, s. 522, 543.

⁵⁹ “*Aceb meyhine ecel katduğı ne dârû durur...*” İsen, *age*, s. 497.

⁶⁰ İsen, *age*, s. 368.

İkinci şiirde işlenen tema ölüm nedenleri karşısında duyulan *çaresizlik*'tir. Ömrün sona ermesinin nesnel sebeplerinden olan *ölüm yeli* esmediği takdirde kişinin hayata tutunması mukadderdir.

*Ölüm yılleri esmezse/ Ömr ekinini biçmezse/ Ecel leşkeri basmazsa/ Kormıyın seni kormıyın.*⁶¹

Aşağıdaki mersiyede ise öne çıkarılan vurgu; kim olursa olsun ister kral, ister zengin, isterse güç sahibi olsun, hiç kimse ecelinin elinden kurtulamayacağı gerçeğinin öne çıkarılmış olmasıdır. İnsan hayatı bu gerçek üzere kaimdir:

*Hezar kayserün aldı leyâl-i ömrü kasîr/ Eceldür âdeme derbend-i teng ü tar-ı asîr.*⁶²

Hayatın kendisine ait olan kuralları vardır. Kişiler bu kuralların mahkûmu olarak yaşar ve nihayetinde de ölürler. Ölümün habercisi olan belirtiler gelip çattığında artık bahane kalmaz. Hayat ve ölüm iç içe geçmiş bir yumak gerçeğimizin sıkıntılı olan yanlarını da bizlere göstermektedir:

Zulmetini nûru tebdîl eylemiş Rabbü'r rahîm/ Aksakal olmuş cemâli gülşeninun zîneti

*Giceyi gündüze katup ecelün geldi senün/ Ya 'ni ey pîr siyah iken ağardı sakalun.*⁶³

İnsanın ölüm karşısındaki çaresizliği mersiyelerde sıklıkla işlenmiştir.⁶⁴ Bazı mersiyelerde kullanılan ecel, ömür ve ölüm ifadeleri ortak anlam kümesinde toplanmıştır.

⁶¹ Yüzyılda hece vezniyle nazım eserleri veren Usûlî (ö. 1538) şiirin devamında: *Nice bir yıl gibi yilem/ Işk adında toprak olam / Meğer ecel gele ölem / Kormıyın seni kormıyın* diyerek, ecelin *ölüm* anlamında kullanımına bir örnek vermiştir. Cemal Kurnaz, *Türküden Gazele Halk Ve Divan Şiirinin Müsterekleri Üzerine Bir Deneme*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, 158, 160.

⁶² İsen, *age*, s. 284.

⁶³ İsen, *age*, s. 540.

⁶⁴ Divan şiirinin zirvelerinden sayılan Bâkî, aşağıya alınan dizelerinde kaderden gelene rıza gösterilmesi gerektiğini ifade etmektedir: *Fermân-ı aşka cân iledir inkıyâdımız/ Hükm-i kazâya zerre kadar yok inâdımız.*

Bu gazele, Bâkî'den yüzyıllar sonra gelen ünlü şairimiz Yahya Kemal *taştir* yaparak (her hangi bir şairin beyit esasına göre kurulmuş manzumesinin, özellikle gazelinin her beytini ikiye ayırarak ortalama iki veya daha fazla mısralar ilave etmek), ilâhî yazgının itaat edilmesi gerekli bir oluşum olduğunu belirtmektedir. Bâkî ve Yahya Kemal'in düşünceleri, aradan geçen yüzyıllara rağmen birbirini tamamlar nitelikte olmasının yanı sıra, ilâhî yazgının mahiyeti konusunda iki şairimizin de ortak bir kanaate sahip olduğunu ortaya koymaktadır:

Fermân-ı aşka cân iledir inkıyâdımız/ Pûrdür hayâl-i yâr ile her lâhza yâdımız/ Mevkûfdur o mâha samim-i fuâdımız/ Âhîr varınca haddine hestî-i şâdımız/ Hükm-i kazâya zerre kadar yok inâdımız. H.İbrahim Şener-Âlim Yıldız, *Türk İslâm Edebiyatı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003, s. 386.

Şeyh Galib'de *Mersiye-i Berây-ı Esrar Dede* adlı şiirinde, insan ömrünün kaderle belirlendiğini ve bu ömre müdahalenin imkânsızlığını işlemiştir. Klâsik Divan Şiiri geleneğine de uygun olan bu gibi dinsel anlayışların, Osmanlı Toplumunun din algısından tamamen bağımsız olması ve o toplumu oluşturan farklı grupların dinî algılarından farklı olması da beklenmemeli. Şairler, yaşadıkları toplumun kelime ve kavramlarıyla düşündüklerine göre, onlardan, içinde yaşadıkları toplumun dinsel algılarıyla çatışan bir edebi dil beklenmemeli. Nitekim şairlerin içinden çıktıkları sosyal çevrenin kültür kodlarıyla düşünmeleri, halkın din anlayışının seyrini takip etmemizi de kolaylaştırmaktadır. Şeyh Galib'in yaşadığı toplumun dinî ve kültürel anlam haritalarını en güzel şekilde resmeden bir edebi anlayışa sahip olması hasebiyle, aktardığı

Çoğunlukla da bu üç terimin eş anlamlı olarak kullanıldığına şahit olmaktadır. Ele aldığımız kavramlardan ortaya çıkan anlam kümesini şu cümlede toparlayabiliriz: *Ecel, mutlaka başa gelecek olan kayıtlı ölüm zamanıdır*. Bu yaklaşım, aynı zamanda tevârüs edilen geleneğin kültürel kodlarıyla da uyumlu bir hâl arz etmektedir. Her iki yorum da netice itibariyle beşerî bir anlama faaliyetini içermektedir. Nihayetinde, kavramların bu şekildeki kullanımlarının, kültürün diğer sahalarındaki kullanımlarından esas itibariyle farklılık arz etmediği, hatta onlarla yeknesâk bir anlam bütünlüğü oluşturduğu görülmektedir.

Ecel mefhûmunun anlam dünyası, kader kavramının anlam dağarcığından farklı olmadığından, zaman zaman iki kavramın iç içe geçerek sanki tek bir kavrammış gibi kullanıldığı da olmaktadır. Bu kullanımlarda ortaya çıkan duygular; *çaresizlik* ve *kaygı* gibi birbirini destekleyen iki negatif eğilimi yansıtmaktadır. Kişiler, başlarına gelecekler konusunda elleri-kolları bağlı bir şekilde beklemek zorunda olduklarından, gelecekleri hususunda “umutsuzluk” duygusunu daha çok hissetmektedirler. Bu olumsuz duygu, onların hayata bakışını da *pesimist* bir noktaya taşımaktadır.⁶⁵

Vâdesi yetmiş, vâdesi dolmuş, vâdesi buymuş, vakti saati gelmiş gibi birbiriyle mütenâsip anlayışların hepsi de *ezelî yazgı*'ya tekabül etmektedir. Böyle bir ecel anlayışında, insanların ecellerini değiştirebilme imkânları ellerinden alınmakta, hatta kendi eylemleri konusundaki iradeli yapıp-etmelerini bile anlamsız kılmaktadır. Salık verilen düşünce şudur: *Ne yaparsanız yapın sizin için belirlenen yazının önüne geçemezsiniz. Hakkınızdaki yazının kaynağı olan kalem kurumuş olduğundan, yazılanlar mutlaka başa gelecektir. Buna itaat etmekten başka bir çıkar yol da yoktur*.

Beslendiği klâsik kültürün anlam haritalarının verilerine uygun olarak gelişen edebî metinlerin anlam dünyası, içinde neşvünema bulduğu kaynağın bütün özelliklerini de taşımaktadır. Geleneğin başlıca taşıyıcı unsurlarından olan şiir geleneğimiz, kültürün diğer

---

dinsel imgeler, yalnızca kendisini ifade etmemekte, bütün olarak bir sosyal anlayış hakkında da bizleri haberdar etmektedir. Şairlerin toplumun dilsel serüveninin en önemli tanıkları olduğunu bilirsek, kültürün elde edilen bu fotoğrafını daha iyi kavrayabiliriz. Çünkü şairler kelimeler vasıtasıyla sosyal algının kalıcı olan resimlerini bizlere aktarmaktadır.

*“Zât-ı şerîfi aleme bir yâdigâr idi/ Fakr u fenâ vü aşk-ı hüner ber-karâr idi
Her şeb misâl-i şem' benimle yanar idi/ Sâyem gibi yanımda enîs-i nehâr idi
Hakkâ tamam âşık idi yâr-ı gâr idi/ Birkaç zaman muammer olaydı ne var idi
Allah verdi aldı yine kurb-ı Hazret'e/ Biz kaldık intizâr ile rûz-ı kıyâmete”* Şener-Yıldız, *age*, s.

389.

⁶⁵ Bu inancın farklı şekilleri Divan şiirinde de sıklıkla ele alınmıştır. “Kadersiz bir Şehzâde” olarak kabul edilmiş olması bakımından, bütün Osmanlı şiir geleneğini etkilemiş olan Cem Sultan 'ın yazmış olduğu divan'da geçen şu ifadeler, anlatımımıza güzel bir örnek olarak verilebilir:

...(Okun kaderi ise,yay ile uzaktan atılmaktır).

Dilerdi kim çeke kendüye vuslatun yayın/ Yabana atdı Cem'i ok gibi kemân-ı firâk.” Kurnaz, *age*, s. 491.

Ölüm karşısındaki çaresizlik *ezelî bir kader* olarak algılanmıştır. Bu tema, halk ozanlarında sıklıkla işlenmiş bir konudur. Halk inancının ana taşıyıcılarından birisi olan “şiir”, bu metotla, yine halkın inancının tarihî ve kültürel devamlılığını sağlamış gibidir. Yetik Ozan'ın şu dörtlüğü meramımızı anlatır düşüncesindeyiz:

*“Nice ki ölüm var er geç kaderde/ Bir içli ağıtta susar son perde
Karacaoğlanın yattığı yerde/ Sonsuza dek nöbet durası vardır.”* Kurnaz, *age*, s. 32.

alanlarındaki anlam dünyasına muhalif bir tarzda gelişmemiş, aksine geleneğin bir değer olarak algılanmasının da ana müsebbibi olmuştur. Şiir dünyasındaki ana eğilim için şu söylenebilir kanaatindeyiz: *Bu eğilim, ezeli yazgiya kapı açar şeklindeki bir anlayışı tedâvüle sokmakla kalmamış, insanların serbest iradeleriyle yapacakları kişisel eylem alanını daraltarak, bireysel özgürlüklere ket vurmıştır.*

Edebî metinlerin anlam dünyasına hâkim olan bir değer de *korkunun ecele faydası yoktur* anlayışıdır. Yazılı olan ecelden kaçışın mümkün olmadığını ifade eden bu deyiş, aslında bir çeşit sabrı tavsiye etmekle kalmıyor, kişilerin başlarına gelenlerle barışık hâlde yaşamalarını da tavsiye etmektedir. Ecelleri yaratanın yaptığı her şey bir hikmet dairesine mebnî olduğundan, bu dairede sorgulama yapmak ilâhî iradeyi gücendirebilir. Bu konudaki sabır, hikmetin görünmez boyutlarına binâen, kişinin lehine olan bir durumu ifade etmektedir. Nitekim Rabbimizin yaptıklarından suâl edilmez. İçerisinde hem *itaat* hem de *kanaat* gibi iki farklı eğilimi aynı anda barındıran bu yaklaşımın kültürel koordinatlarını veren bazı vurgular ise aşağıdaki cümlelerde şöylece detaylandırılmıştır:

Büyük küçük demez, sırası gelen gider. Azrail gelince oğul-uşak demez. Allah verdi, Allah aldı. Allah kuluna nefesi sayı ile vermiş. Takdir böyleymiş. Allah'tan yazılmış, başa gelecek. Allah emreder, önüne geçilmez. Allah'ın öldürmediğini kimse öldüremez. Allah onu daha çok seviyor ki, yanına aldı. Öldürmeyen Allah öldürmez.⁶⁶

IV-b. Dua ve Ecel İlişkisi

Kültürümüzün başat unsurlarından olan edebî metin külliyyâtımız, birbiriyle tutarlı olmayan birçok unsuru barındırması bakımından önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Bazı dua, deyiş ve yakarışların ortaya koyduğu kader algısı,⁶⁷ neredeyse ezeli olan yazının

⁶⁶ *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, s. I, 92, 123-124. *Her işte bir hayır vardır* düşüncesi bu anlayışın çekirdek temasını oluşturmaktadır. Bu duygu, aynı zamanda hem sabrı hem de Allah'a güveni telkin ederek, kişilerin hayata karşı boynu bükük kalmamalarını öğütlemektedir. “Bu senin suçun değildir, bu nedenle olanları kafaya takma” anlayışı, sorumluluk düşüncesini erteleyen bir mahiyete bürünmüştür. “Allah yanlış yapmaz. Yapılanların mutlaka yapıldığı gibi olması gerekirdi ki öyle yapıldı” kabulü kişilerin hayatla olan algılarını değiştirmiştir. Artık bu tasavvura göre hayat, kişisel bir uğraşı alanı değil, bizim için yazılanların hepsine sorgusuz itaatin olması gerektiği edilgen bir dünyayı tavsif etmektedir. Bu konuyla daha fazla ilgilenenler, İlhami Güler'in *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998 adlı eserinde zihniyet tahliline yönelik pek çok malzeme bulacaklardır. Bkz: Güler, *age*, s. 22-23,

⁶⁷ Halkın din anlayışının kökenlerini doğru bir şekilde anlayabilmek için, tedâvülde olan dua cümlelerine bakmak gerekmektedir kanaatindeyiz. Bu cümlelerin takibi bizi amacımıza ulaştıracaktır. Zira halkın din anlayışında pek çok ikilem ve çelişik durum mevcuttur. Nitekim onlar, hem yazılı ve değişmez bir kaderin varlığına inanır, hem de dua ederek bu kaderin değişeceğini kabul ederler. Dua kitaplarından bir seçki yaptığımız zaman karşımıza çıkan manzara düşünmeye değerdir. Halkın değişmesini istediği birçok şey ezeli yazgının alanına girmektedir. Hem kaderin değişmeyeceği inancını taşıyıp, hem de ezelde yazılmış yazgının değişimini istemek, inanış kriterleri açısından bir eksikliği ifade etmektedir. İnsanın başına gelecek olan her şeyin yazılı olduğunu kabul ettikten sonra, dua ederek bu sonucu değiştirmeye çalışmak apaçık bir tutarsızlıktır. Hastalıklara karşı dua, stres ve sıkıntının def'ine dair dua, uzun ömürlü olmak için dua, ekonomik sıkıntının kalkması ve rızık bol olması için dua, belaların def'i için dua, ölümün geciktirilmesi ve ölüm acısının hafiflemesi için dua, gök gürültüsünden korkmama duası, nazara karşı korunma duası, uykuda korkmama duası, uyuyamamaya çare duası, yangından korunma duası, vesvese duası, uçak yolculuğundan korkmamak için dua, yağmurun yağması ya da kesmesi için dua... Bu ve benzeri yüzlerce neden için dua yapılmasının başlı başına bir çelişkiyi barındırdığını bilmeliyiz. Öyle ki, hem başımıza gelen her şeyin ezelden takdir edilmiş olduğuna inanıp, hem de ezeli yazgının dua vasıtasıyla değişecek olduğuna inanmak

değişebileceğine varan bir yorum genişliğinde ele alınmıştır. Bu tasavvura göre kader, yazılı olan ezeli bir tayin ve tespit olduğu hâlde, bu kaderin Allah tarafından istenirse değiştirilebileceğine dair yaygın bir kanaat da vardır. Bu kanaat, samimi bir beklentiye mâtuf olmakla beraber, kötü kader sahibi kişilerin, kendileriyle ilgili olarak meydana gelenden memnuniyetsizliğini de ifade eder tarzda bir anlatıya dönüşmüştür. Kültürümüzde mevcut olan ikili ecel algısı gibi, birbirinden değişik pek çok algı dünyasının da olduğuna dair delil olarak kabul edilebilecek olan bu gibi deyişler, insanın *kaderi* ile *alinyazısı*'nın farklı olabileceğini de zımnen içermektedir. Bu anlayışa göre *yazı* kaderdir. Demek ki *yazının değişimi* de kader olabilir. Alinyazısına dönüşmeyen her yazı, kendi içinde değişebilme opsiyonunu barındırmakla, kişisel hürriyete kapı aralayabilir.

Dua ve yakarış malzemelerinde ortaya çıkan manzaraya baktığımız zaman,⁶⁸ yukarıdaki anlayışın bazen takdire karşı bir *çaresizliği* de ifade eder tarzda beyan edilmiş

---

tutarlı ve doğru bir düşünce değildir. Hâlbuki dua, insanın değiştirebileceği alanda geçerli ve etkilidir. Ecelinin her karesinin takdir edildiğine inanan bir kişi, uzun ömür dilemesinin anlamsızlığını da kabul etmiş olmaktadır. Buradaki tutarlı ve doğru inanış; ya ecellerin takdir edilmediğini kabul etmek, ya da takdir edilenin değişmeyeceğine inanmaktır. Makûliyet bunu iktiza eder.

⁶⁸Aşağıda vermiş olduğumuz dua örnekleri, kader ve ecel algımızdaki ikili bir yazgının mevcüdiyetine bir delil teşkil etmektedir. Bu ikili yapı, kültürümüzün başat rengi olması bakımından incelemeye değer bir durumu arzetmektedir. Ezeli Yazgı'yı asıl kabul edip, sosyal hayatın zorluklarıyla karşılaşınca kabullerinden daha değişik yorumlara tevessül etmek, halkın din anlayışının temel bir ögesi olsa gerek. Hâlbuki Kur'an ve Sünnet, sosyal hayatın dinamiklerine uygun olarak anlaşılabilir ve bu anlayışa uygun yorumlar da yapılabilir: *Kader ancak dua ile alıkonur. Kaza ancak dua ile geri çevrilir, ömrü de ancak iyilik uzatır, başka bir şey uzatmaz. Ve kişi yaptığı (günah) yüzünden rızktan mahrum edilir.* Süleyman Ateş, bu ve benzeri anlayışların kaynağı olan yorumları şu şekilde açıklamaktadır: *"Bunun manası şudur: Allah'ın dua ve niyaz, O'nun merhametini celbeder. Bu suretle Allah'ın kazası, hafifletilmiş olur, musibetler azalır, acılar diner. Örneğin, Allah bir yere bir fırtına âfeti takdir etmiş olsa, kul musibetin def'i için dua etse, dua Allah'ın takdirinin aslını değiştirmez. Âfet, Allah'ın takdir ettiği üzere gelir ama Allah'ın rahmetiyle âfetin etkileri, bırakacağı tesirler değişir. Rahmet, fırtınanın şiddetini azaltır. Kaderde bir âfet olan bu fırtına, sonunda dua bereketiyle serin bir rüzgâr olur. Yahut takdir edilen ağır bir hastalık, yapılan dua yüzünden hafif geçer, iyiliğe döner. Yani Allah'ın kazası tümünden kalkmaz, şekli ve etkisi değişir... Salih amel işlemek, sadaka vermek, akrabayı ziyaret etmek ömrü bereketlendirir, sağlık ve mutluluk getirir... Günah rızkı daraltır, bereketi kaldırır..."* Süleyman Ateş, *Açıklamalı Büyük Dua Mecmuası*, Kılıç Kitabevi, Ankara ts, s. 9.

Kültürel malzemelerimizin temel yaklaşımı, insanın kaderinin önceden yazılı olduğu üzerine bina edildiği için, bu yazgıyı destekleyen söz ve olaylar kitapları kaplamış vaziyettedir. Aynı eserlerde temel kabullerin aksine olabilecek ifadeler de geçmekte, ancak bu ifadeler de kültürün temel esas olarak belirlediği anlayışa uygun olarak yorumlanmaktadır. Mesela: *Dua belaları def'eder* hadisi buna güzel bir örnektir. Hemen hemen bütün dua içerikli eserlerde mevcut olan bu ifade, anlatmak istediğiyle değil, anlaşıldığı şekliyle kültürdeki yerini almıştır. *"Enes anlatıyor. Annesi, Resûl'den onun için dua istediğinde Allah Resûlü onun için şu duayı etmiştir: "Allah'im! Onun malını ve evladını çoğalt, yaşını uzun et, günahını affeyle. Ümmü Kays, oğlunun soğuk su ile yıkanması isteğini Resûlullah'a iletince, onun: Vay ömrü uzun olasıca! dediğini ve adamın ömrünün çok uzun olduğunu anlatır."*

Halk arasında *dîni nikâh* olarak bilinen ve evlilik törenlerinde sıkça yapılan şu dua, sosyal kabule mazhar olmuş en bilinen yakarış örneği sayılabilir: *"Ya Rabbi! Sen bu gençlere uzun ömürlü evlatlar ihsan eyle..."* Bazı yakarış örnekleri de kaderin mutlaklığına işaret etmekle yukarıdaki anlayışla çelişmektedir. Bu anlayışı yansıtan bazı dua ve yakarış örnekleri aşağıda gösterilmiştir: Hz. Peygamber'in Muaz İbn-i Cebel'e oğlunun ölümünde yazdığı mektup: *"Şunu iyi bil ki, üzüntü hiçbir şeyi geri getiremez. Kaderi ölmeyemez. Sana gelen, gerçek olan gelmiştir..."* "Dua, başa gelen belâ ve musibetlere de,(henüz) başa gelmeye de fayda verir..." *"Kaderden kaçmak insana fayda sağlamaz. Fakat insanın başına gelen ve henüz gelmeyen belâlara fayda verir. Onun için ey Allah'ın kulları! Size dua etmenizi tavsiye ederim."* Peygamberimiz hasta olan Selman-i Farişi'ye şu duayı okudu: *"...Allah, ecelin gelinceye kadar dinine kuvvet ve vücuduna âfiyet versin."* Hz. Ayşe'den: *"Allah'im! En bol rızkıyı yaşam ilerlediği ve ömrüm bittiği zaman ver."*(Bu anlayışların işlendiği ve halkın kullanımına sunulmuş olan başlıca kitaplar şunlardır:

olduğunu görmekteyiz. Başımıza gelecek olan hoş değilse, yazının değişmesini istemek için *dua*'ya sarılmak en iyi çıkar yol olarak görülmüştür. *Dua*, kaderi geri çevirendir. Yine *dua*, kaderde sonradan olabilecek değişimin *işaret fişeği* sayılabilecek en etkili silâhtir. Kişiler, bu silâhi kuşanırlarsa, başlarına gelecek olanların değişimini de isteyebilir. Kim bilir, dualara cevap veren, belki bu duayı da geri çevirmez. *Dua* ve yakarış formunda kullanılan aşağıdaki ifadelerin tamamı, ezeli yazının *kâzâ*'sı olmadan önce değişimini de öngörmektedir. Bu anlayışın altında yatan esas muhayyile, insanın yazılı olan ecelinde bile bir değişimin olabileceğini kabule dayanmaktadır. Zîra *dua* ve yakarışın yapılmasının amacı da budur. Yazılanın başa gelmesi için *dua* yapılmaz. *Dua* eylemi genellikle ya önceden yazılanın *değişimi* ya da hakkında *hayırlı olanın yazılımı* için yapılır.

Şimdi, yukarıda çerçevesini çizdiğimiz bu tasavvurun temel parametrelerini içeren pek çok deyişi aşağıda sıralamak istiyoruz. Amacımız, söz-eylem bütünlüğünü ortaya koymaktır. İnanılan şeyle, ifade edilenin tutarlılık göstermediğine en iyi örnek, *dua* ve yakarış formunda gelen ve sosyal algıyı dönüştüren metinlerdir. Bu ikili yapı kültürün pek çok alanında görülmektedir.

*Allah yazdıysa bozsun!/ Allah dokuzda verdiği ömrü sekizde almaz/ Allah insanın ömründen kesip, bahtına katsın (Ömrü kısa ancak talihini iyi olsun)/ Allah gecinden versin! (Olacak olanın sınırı en son aşamaya dek varsın)/ Allah ömür versin! /Allah uzun ömür versin!/ Allah hayırlar versin!*⁶⁹

Nitekim kültür haritamızda görebildiğimiz kadarı ile böyle bir yaklaşımın var olmasının temel amacı, *İlâhî Varlığı yüceltmek* şeklinde tezahür etmektedir. Zira bu tasavvur, bütün kültürlerde ortak bir değer şeması olarak da aynı mekanizmanın bir sürecini ifade eder mahiyette kodlanmış gibidir. Denilebilir ki ortak bir değer algısı olarak mevcut olmuş olan *yüceltme* mantığı, *tenzih* veya *süblime* anlayışı üzerine kurulmakla

---

İmam Nevevî-İmam Suyûti, *Büyük Dua Kitabı*, haz: S. Uçan-A. Aydın, Müjde Yayınları, İstanbul, ts., Hz. Hüseyin'in Oğlu Zeynel Abidin'den Dualar, çev: A. Hatip, Gençlik Yayınları, İstanbul 2006, Semine-Senai Demirci, *Her Güne Bir Dua*, Furkan Kitaplığı, İstanbul 2002, Mehmet Ali Kerkütlü, *Günlük Hayatta En Çok İhtiyaç Duyulan, En Çok Okunan Türkçe Dualar*, Mozaik Yayınları, İstanbul 2001, *Kulluğun Özü, İbadetin Ruhu Dualar*, DİB Yayınları, Ankara 2006, Cemal Sofuoğlu, *Açıklamalı Büyük Dua Kitabı*, TDV Yayınları, Ankara 1994, İbn Teymiyye, *Kelime't-Tayyib Kur'an ve Sünnette Dua Ve Zikir*, çev: M. Yılmaz- A. Kalaycı, Pınar Yayınları, İstanbul 1986, Ahmed Şahin, *Günlük Hayatımızda Dualarımız*, Cihan Yayınları, İstanbul 1993.

Adı geçen bu eserlerin tamamında işlenen ana tema: *Dua et, hemen olsun* mantığıdır. Bu yaklaşım, duasında belirttiği istekleri gerçekleşmeyen insanlarda karamsarlığa ve inanç zayıflığına sebep olmaktadır. Bkz: Arif Arslan, *Dua İle Ruhsal Tedavi*, Samanyolu Yayınları, İstanbul 2004, Ahmed Hulusi, *Maddi-Manevi Şifa, Büyük Dua Kitabı*, İstanbul 1968.

⁶⁹ *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, s. I, 22-24. Bu ifadeler, kesinleşmemiş kaderin değişimine yönelik *dua* eylemini öne çıkarmakla, klâsik kültürün ile bu kültürü oluşturan malzemelerin büyük çoğunluğunun ortaya koyduğu kader ve ecel algısından ayrılmaktadır. *Kaderde varsa görülür. Kader olmayınca kadir bilinmez. Kadere iman eden kederden emin olur. Kadere inanan kederden emin olur. Kadere karşı gidilmez. Kaderinde varmış. Kaderine küssün. Age*, s. II, 42. Hâlbuki Kur'an-ı Kerimde geçen bazı yakarış örnekleri bizzat Peygamberlerin dilinden dökülen ve sorumluluğun tamamını insana bırakan bir şekilde gelmiştir." Bazı elçiler yanlış yaptıklarında şu ifadeyi kullanmışlardır: "Ben kendime zulmettim. Beni bağışlamazsan..." Bkz: Enbiya Suresi, 21/87, A'raf Suresi, 7/23. Hz. Yunus ve Hz. Âdem örneğinde işlenen *Peygamber yakarışları*, kişisel sorumluluğun zirve misâlleriyle doludur. Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Âdem, Hz. İsa, Hz. İbrahim, Hz. Yunus, Hz. Musa... gibi Peygamberler belânın insan davranışlarına bağlı olduğunu biliyorlardı.

kalmamış, ilgili varlığın dışındaki bütün kudretleri de negatif bir paranteze alarak yok saymıştır. Bu nedenle de koşulsuz sorumluluk öğelerini içermesi gereken bireysel fiillerdeki eylem-sahiplik dengesi, Mutlak Güç Sahibi olan kozmik varlık lehine değiştirilmiştir. Bu noktada netice-i kelâm olarak, Tanrı tasavvurunun insanî köklerini billûrlaştırılan süblimasyon zihniyetinin beşerî kültüre hâkim olduğunu da söyleyebiliriz.

Şiirsel ürünlerde sık sık kullanılmış olan ve de dünya hayatında iradeli tercihlerine dayalı olarak yapmış olduklarından hesap vermesi gereken insanın, Yüce Varlık karşısındaki olası sorumluluğunu devre dışı bırakan bu yüceltme anlayışı, içerisinde hayatîyet bulmuş olduğumuz geleneksel halk kültürünün başat karakterini de ortaya koyan şu ifadelerde bâriz bir hâle de gelmiş görünmektedir:

*Allah'ın hikmetinden suâl olmaz/ Allah'ın işine karışılmaz. O, dilediğini yapar/ Kadere karşı gelinmez.*⁷⁰

Buraya kadar ortaya konulduğu üzere, Müslüman kültürdeki mevcut kader ve ecel algısı, ezeli yazgı formunda dile getirilmiş bir hususiyettir. Bu tespitin dayandığı söz öbekleri ise geçmiş bölümlerde detaylı olarak ifade edilmiştir. Bu ifadelerin ortak anlam kümesi, insanın ecelinin tikel gerçeklik olarak ezelde tespit edilmiş olduğu yönündeki kanaati besliyor oluşudur. Bu kanaat, uzun yıllardır kültürün hâkim özgürlük anlayışı olarak tedavülde bulunmaktadır. Ezeli yazgının vazgeçilmez bir değer olduğunu içselleştirmiş olan bu anlam formu, hâlihazırda çeşitli kültürel katmanlarda Müslüman algısı olarak varlığını sürdürmektedir. Atasözleri, deyimsel ifadeler, dua ve yakarışların bir biçimde beslemiş olduğu bu form, klâsik anlamda kadercilik olarak ifade edilmiş olan bir anlam dağarcığına da sahiptir.

IV-c. Sosyal Algı ve ecel İlişkisi

Ecel ve kader anlayışımızın farklı bir sosyo-kültürel formu daha vardır. Bu alanda dinsel algılar değil, sosyal eğilimler daha baskın bir karakter arz etmektedir. İlgili zihniyet, *kitâbî* bir karakter ortaya koymamakla beraber, çevresel faktörlerin vurgusunun öne çıktığı bir yapıyı barındırmaktadır. Sosyal hayatın hemen her katmanında rastlayabildiğimiz bu algı, kendisini en bâriz şekilde halkın kullandığı bazı terimsel ifadelerde göstermektedir. Halk arasında mevcut olan bu içerikteki kullanışlarda ortaya çıkan nesnel boyut, kader ve ecel algısının insan dimağındaki etkili yerini göstermesi bakımından önemlidir. Aslında, farklı sosyal bir dokunun icrasından ibaret olan bu tarz kullanımlar, anlam ve içerik itibarıyla insanın doğrudan müdahale edemediği alanlardaki olguları tanımlamak için de

⁷⁰ *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul ts., s. II, 421, 422. *Ecel* adının verildiği çeşitli tiyatro oyunları da vardır. Ebüzziya Tevfik'in *Ecel-i Kaza* isimli oyunu gibi. Edebi metinlerin büyük bir kısmında ilâhî yazgıya dönük bir şekilde temâyüz eden yazılı kader anlayışı, ezelde belirlenmiş olan *ecel* düşüncesini de içine alan geniş bir kavram olarak kullanılmıştır. Ferit Aydın, *İslâm'da İnanç Sistemi*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1995, s. 304. Kuloğlu, Karacaoğlan, Tahir Kutsi Makal, Yunus Emre, Faruk Kadri Timurtaş, Necip Fazıl Kısakürek, M. Cumhur, Abdülhâk Hamit vb. gibi bazı edebiyat dünyasının önde gelen isimleri de eserlerinde *kader* ve *ecel* kavramlarını *ilâhî yazgı* olarak işlemişlerdir. *Örneklerle Türkçe Sözlük*, MEB Komisyon, s. I, 776, Hüseyin Kazım Kadri, *Türk Lügâtı*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, s. I, 198, Yunus Emre, *Güldeste*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara ts, s. 198.

kullanılmışlardır. Şimdi bu aşamada sosyal hayattaki kullanılışlardan seçilmiş farklı bir demeti sıralayabiliriz:

Sanatçıların kaderi, dördüzlerin ortak kaderi, aynı kaderi paylaştılar, kaderin cilvesi, uzun ömür işleri, kaderine bozuk, ülkelerin kaderi, kader mahkûmu, cahillik kaderi oldu, kadının biyolojik kaderi, kaderine terk edilmek, ölüm orucu, ölüm atlayışı, uzun ömürlü eşya, genetik kader... gibi kullanımlar, halk arasında tedâvülde olan anlayışın birer yansımasından ibaret sayılabilir. Yukarıda ifade edilenlerin hepsi, ecel ve ölüm arasındaki yazgı birlikteliğinden hareketle, şartların oluşması hâlinde meydana gelebilecek temel olguları da tanımlamaktadır. Halk kültüründe esaslı bir ağırlığı olan bu çeşit algılar için sunu söyleyebiliriz: *Sosyal hayatta cârî olanın tasvîri, olması gerekenin tasvîrinin bir prototipi kabul edilemez. Hayat, kendisini kitâbî bir algı üzerine inşâ etmemiştir. Sosyal hayatın inşasının yegâne kaynağı vahiy ve onun ürettiği dinsel anlayış değildir. Bu nedenle de günlük yaşantımızın bazı algı formlarında tevhîdi anlamda pek çok sorun ortaya çıkmakla kalmamış, üstelik de bu algı biçimleri dinsel olanla da uygun hâle de getirilmiştir.*

Son olarak bir Azerî şiirinde ⁷¹ de belirtildiği gibi, ecel bağlamında *uzun ömür* sahibi olmak insanın ellerine bırakılmış bir imkândır. Bu imkânı iyi bir şekilde kullanan toplum ya da kişiler, ecellerine bağlı olarak ömürlerini uzatma fırsatını yakalayacaklardır. Uzun ömürlü bir hayatın anahtarı insanın yapıp- etmelerine bağlıdır. Hayatın cârî kurallarını dikkatle izleyen her insan, kendi eceliyle ilgili olarak *sünnetullah*'a uygun çözümler bulabilecektir. Halkın filozofik zekâsı ve şartlanmamış beyinlerin varlığı, bu konuda etkin çözümlenmeler yapılabilmesinin bir emâresi sayılabilir. Bazen, doğruyu bulmak için delil aramak bile anlamsız olur. Zaten doğruların üzerinde yaşıyoruzdur. Zihnimizi esaret altına almış olan klâsik kabullerden imtina edip, etrafımıza dikkatlice bakmamız ve olan-biteni sağlıklı şekilde analiz etmemiz özlediğimiz doğrulara ulaşmamızı sağlayacaktır. Bunun için gerekli olan *analitik zekâ* insanın fitratında mündemiçtir. Yeter ki insanoğlu fitrat yasası gereği varlığına yüklenmiş bulunan *fabrika ayarları*' na dönebilecek cesareti gösterebilsin.

Kültür dünyamızı şekillendiren bazı şiirsel anlatımlar, tartışmanın ilâhî boyutunun halk düzleminde nasıl anlaşıldığının bir örneği olması bakımından önemlidir. Yukarıda dipnotta iki dizesi verilmiş olan şiir, insan sorumluluğu çerçevesi bakımından Azerî

⁷¹ *Güç pelengin (aslan) bileğinde, yiğidin dizindedir/ Her kim yüzden aşağı yaşar, günah onun özündedir.* İlhami Güler, *age*, s. 118. Bu şiir, düşünce kodları itibarıyla insanın iradeye dayalı yapıp-etmelerini öne almakla kalmıyor, yaşamsal sorumluluğu öne çıkaran farklı bir kader ve ecel anlayışına da kapı aralamaktadır. Şiirin genel temasına göre, kişilerin uzun ya da kısa yaşamlarının nedenleri, kendi davranış biçimlerine-hayat şartlarına- dayalı olarak belirlenmektedir. Bu nedenle şiirin ifade etmeye çalışmış olduğu dip akımları takip edildiğinde görülecektir ki, insanın dünya yaşamında kendi eylemlerinden bağımsız olarak ezelde belirlenmiş olan bir ömür süresinden bahsedilemez. Yaşamın kendisi vakia olarak bizlere bu imkânı sunmaktadır. İnsan kendisine sunulmuş olan bu imkânları kullanımı ölçüsünde uzun veya kısa ömürlü olmaktadır. Şiiri bu açıdan değerlendiren Güler, haklı olarak şu tespiti de yapmaktadır. Bu yorum tarzı : “...*Vakiayı dikkate alan sıradan bir insanın bir teologdan daha doğru düşünebileceğini ortaya koyar.*” Güler, *age*, s. 119.

Edebiyatının genel eğilimini vermemekle beraber,⁷² dünya yaşamımızdaki sorumluluk algımıza özgün ve farklı bir bakış açısını getirmesi bakımından ayrıca kıymete hâizdir. Bu perspektife göre İnsan, ömrünün uzun ya da kısa olmasının nedenini kendi dışında değil, bilfiil yapıp etmelerinde arayarak, dünyada kalış süresini yapıp etmelerinin sonuçlarına göre değiştirme kabiliyetine sahip olarak var edilmiştir. Tamamen insan sorumluluğunu ortaya koyan bu gibi şiirsel anlatımlar; bizlere, gerek ilâhî iradenin maksûduna muvafik olması hasebiyle, gerekse de merâmımızı anlatması bakımından çok değerli bakış açıları da kazandırmaktadır.

Konuyu bitirirken değinmemiz gereken bir başka husus da şudur: Cumhuriyet dönemi *Türk Romanı* ve buna dayalı olarak gelişen *Türk Sineması* nda işlenen kader anlayışı ile bu anlayışa bağlı ölüm ve ecel vurguları, yukarıda anlatılan *ilâhî yazgı*'nın en kaba ve *profan* şekillerini oluşturmaktadır.⁷³ Bu kader algısının negatif olmasının çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenlerin en başında gelen ve birbirinin doğuşunu tetikleyen iki bağımlı bileşen vardır diyebiliriz. Bu iki etmen de *ideolojik körlük* nitelemesini hak edecek bulgular üzerinde oturmaktadır. Edebiyat ve sinema alanındaki olumsuz kader algısının sıklıkla işlenmesi halkın değer yargılarını temelden etkilemiştir. Yazgısının mahkûmu olan bireyler, sosyal karakter olarak toplumun önüne sürülmüştür.

Gerek romancıların din ve toplum anlayışlarından kaynaklanan negatif vurguların sıklıkla işlenmesi, gerekse de senarist ve yapımcıların katı ideolojileri bu negatif algının başat aktörleri sayılabilir. Bu önyargıların büyük bir bölümü sosyolojik açıdan yanlış teşhislere dayanmaktadır diyebiliriz. Halkın dinsel değerlerini olumsuz ve yıkıcı şekilde karikatürize eden bu yaklaşım, dinle bağlantılı olan her şeyi *pejoratif* bir değer olarak kabul ettirme eğilimindedir.⁷⁴ Neticede, bu iki alanda edebî ve görsel bir mahsûl olarak

⁷²Yirminci Asır Azerî şairlerinin eserlerinde ecel ve ölüm kavramı genellikle; *dünyanın kısıklığı, kaderde olana rıza, başa gelenin -çekilmesi gerektiği ve ölümün yazılı bir son olduğu* gibi yine mutlak yazgıya yönelik algılanmıştır. Nitekim bu yüzyılın bir şairi olan Abdürrehim Bey Hagverdiyev (1870-1933) bir şiirinde dünyanın kısıklığından yakınarak, akıllı insanın bu dünyadan ibret alması gerektiğini söylemektedir. Konu ile ilgili geniş bir antoloji için şu kaynaktan yararlanılabilir. Bkz: Mir Celal-Feridun Hüseyinov, *Örneklerle XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı*, çev: Kemal Yavuz-Erol Ülgen, Birleşik Yayınları, İstanbul 2000.

“*Ey ezizan, bir bahın, dünya ne ibrethanedir/ Ahırın fikr etmeyen agil deyil, divanedir.*” Mir Celal-Feridün Hüseyinov, *age*, s. 177,179.

Bir başka Azerî şair olan Mirze Elekber Sabır (1862-1911) başa gelenin bir yazgı olması hasebiyle insana düşenin bu yazgının sonuçlarına itaat olduğunu ifade etmektedir:

“*Bela-i fegre düşdün, razı ol, biçare sebr eyle/ Üzün oldise ger külfet yanında gare, sebr eyle!*
Gezaye çare yoh, gıryan ol, üryan ol, perişan ol/ Sebur ol, şakir ol, ye'ni Müselman ol, Müselman ol!

Yeterken zalimin zülmü sene, dövr-i gezaden bil!/ Çatarken amirin zecri, onu seyr-i semadan bil!
Özün öz eczine bais olurken masevâden bil!” Mir Celal-F. Hüseyinov, *age*, s. 122-123.

⁷³ Özelde Tanzimat Tiyatrosu'na, genelde ise Türk Tiyatrosu'na güzel bir örnek teşkil etmesi bakımından Ebüzziya Tevfik'in *Ecel-i Kaza* adlı oyunu klâsik kader anlayışını işleyen iyi bir misal sayılabilir. Bkz: Ebüzziya Tevfik, *Ecel-i Kaza*, haz: Âlim Gür, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

⁷⁴ Türk Romanı'ndaki köy algısı ile paralellik arzeden Türk Sineması'ndaki köy algısı, pek çok batıl inançlarla ölüm arasında bağlantılar kurmaktadır. Bu eserlerin bazılarında anonim çerçeveyi aşmayan ve ölümün kaynağı sayılan pek çok hurafe, batıl inanç ve anlatılara dayanarak halkın inancı tanımlanmakta, hatta bu kabullerin kadim zamanlardan kalma geleneklerimizden olduğu belirtilmektedir. Halkın din anlayışını değiştirebilecek kudrete sahip olan bu gibi etkin sosyal olgular, toplumun temel din algısının değişmesine de kapı aralamaktadır. Mesela, Ümit Kaftancıoğlu'nun *Yelatan* adlı romanında geçen şu tespitler

ortaya çıkmış olan *hurafe kullanımı*'nin neşvünema bulması gibi bir gelenek de oluşmuştur. Roman ve sinema alanında işlenen ölüm ve ecel algıları, dinsel metinlerin kabul etmediği çeşitli hurafeler üzerinden kurgulanmış, nihayetinde kendi toplumunun inanç ilkelerine aykırı pek çok drama örnekleri halkın önüne getirilmiştir. Mütedeyyin kesimin kader ve ecel algısından çok da farklı olmayan bu yaklaşım, yine de halk arasında kabul görmemiş, böylelikle büyük bir kitle, ilgili sanat dallarından uzun süre uzak kalmıştır. Söz edilen yaklaşımın sosyal dokuyla uyum sorunu çekmesinin nedeni, bahsi geçen gruplarla toplumun değer yargılarının birbirinden çok farklı oluşu değil, onların, halkın değerlerini ele alış tarzlarındaki kabalık olarak açıklanabilir kanaatindeyiz. Uzun bir süredir bu zihniyet varlığını güçlü kanalları vasıtasıyla da sürdürmektedir. Bu yıkıcı zihniyetin esas kodları, kendi düşünsel geleneğinden farklı olanın üzerinde temerküz edilmiş olan bir güç algısıyla hayatiyet bulmaktadır. Kolonyal bir algının teğet izdüğümleri olarak da betimlenebilecek olan bu negatif tasavvur, günlük yaşamda muhatabını tanımlarken, içerisinde yalnızca büyük bir kibri barındırmakla kalmaz, ilâhî olanın yaratılışın bidayetinde ortaya koymuş olduğu bütün varlık kodlarını da alt üst etmektedir. Nitekim bugün itibarıyla atalardan tevarüs edilmiş olan *kibir* ve *ötekileştirme* gibi bu algının başat iki değeri kendi konumlarını da muhafaza etmektedir. Belki de sırf bu nedenle adı geçen algı *cahiliye âdeti*⁷⁵ olarak tanımlanmayı hak etmiştir.

SONUÇ:

Ezelî yazgı anlayışımızın önemli bir göstergesi olan edebî metinlerin, hâlihazırdaki Müslüman kültürü şekillendiren dinsel metinlerin etkileyici kodlarından bağımsız olması düşünülemez. Tarihsel olarak da ifade edebiliriz ki, Müslüman toplulukların kültürel değerlerinin şekillenmesinde birincil etmen dînî değerlerdir. Bu nedenle içerisinde yaşadıkları toplumun kültürel rontgenini çekebilme yeteneğine sahip olan şairler, aynı zamanda bu toplumun her türlü algısının sonraki zamanlara taşınmasına da katkıda bulunurlar. Demek ki şair ve edebiyatçılar, sosyal hayatın gelişme aşamalarında genel gidişata uygun ifadelendirmeler yaparak, kültürel kalıcılığın berdevam olmasını da sağlamış olurlar. Bu nedene dayalı olarak ileri sürülebilir ki, kültürel işçiliğin en değerli mamullerinden olan şiirsel anlatımlar, içerisinde yaşanan toplumların dinsel kabullerinden çok da farklı olmaz. Bu genel yargı en çok da Türk-İslâm Edebiyatının başat metinleri için geçerlidir diyebiliriz. Makale boyunca serdedilen ana düşünce, sosyal birikimlerin bu kaderci kodların dışında telâfüz edilemez olduklarının bir tespitinden ibarettir.

---

bu anlayışa güzel bir örnek sayılabilir: *Bir taş ele alınıp sıkılırsa (çocuk doğarken veya doğduktan sonra) çocuklar ölür.* Roman ve sinema dünyasında bu gibi anlayışların marjinal olup olmamasına bakılmaksızın, halkın din anlayışı *din-hurafe* bağlamında ele alınarak işlenmiştir. Böylelikle, sosyal hayatta batıl inanışların yaygınlık kazanarak hâkim duruma geçmiş olduğu imajı işlenmeye çalışılmıştır. Bkz: Ramazan Kaplan, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 548-549. Ümit Kaftancıoğlu, *Yelatan*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972, s. 210'dan naklen.

⁷⁵ Al-i İmrân Suresi, 3/154, Fetih Suresi, 48/26.

Tespit edebildiğimiz kadariyle Müslüman kültür, yazılı kaynak itibariyle genel olarak kadere bir düşünce formu içerisinde şekillendiği hâlde, halk edebiyatının bazı versiyonlarında daha ziyade kişisel sorumluluğun ön plana çıkarılmış olduğu görülmektedir. Kitabî kültür ile anonim ya da şifahî kültür de denilen değer kümeleri arasında temel paradigma olarak büyük bir farklılık olmasa da, halkın din anlayışının bâriz olan kodlarında ezeli kader karşısında oluşmuş olan bir çaresizlik algısının mevcudiyetini de görmekteyiz. Bu algının besleyici kaynağının dinsel metinlerden kaynaklanan geleneksel yorumlar olduğu kesinlik kazanmış gibidir. Kendi küçük dünyasında ezeli yazgıya çözüm üretmeye çalışan halkın karşısına, yüzyıllardır süregelen güçlü ve bağlayıcı bir yorum geleneği çıkarıldığı için, halk palyatif tedbirlerle günlük yaşantısını devam ettirmeyi başarabilmiştir. Bu yüzden filozofik yeteneği gelişmiş olan halkın, yazılı olan kadere karşı gelmekten etrafını dolanan basit önlemlerle rahatlama yolunu tercih ettikleri görülmektedir. Sebep sonuç dünyası için geçerli olabilecek en iyi çözüm de *Allah yazdıysa bozsun* ifadesi olsa gerektir.

Yukarıda genel düşünce kodları ifade edilmiş olan ve birbirinden temel değerler itibariyle de farklılık arzeden bu iki anlayış için netice olarak denilebilir ki, hangi değer kümesinde olursa olsun, sosyo kültürel algının şekillenmesinde dinsel değerlerle anonim değerler iç içe geçmiş bir algı bütünlüğü arz etmektedir. Bu meyanda anonim ifadelerin, günlük yaşantımızın şekillenmesinde kalıcılığı yüksek büyük bir etki bıraktığı da artık yadsınamaz bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır. Nihayetinde ise bu algıyı da oluşturan ana çerçeve dinsel referanslara yapılmış olan genel atıflardır. Makale boyunca bu düşüncenin başat formlarını ortaya koymaya çalıştığımız için, şunu açık yüreklilikle ifade edebiliriz ki, dinsel olan büyük bir oranda edebî ve kültürel olanın düşünce kalıplarından neş'et etmiştir.

Çalışmamız boyunca ortaya konulduğu üzere geleneksel Müslüman kültür, ezeli yazgı sürecine bağlı olarak kabul etmiş olduğu ecel problemini, içerisinde gelişmiş olduğu Sünnî anlayışın kader algısına uygun bir şekilde tanımlama yolunu seçmiştir. Bu anlayışın hâkim değeri ise kader meselesini, Yüce Allah'ın *ilim*, *irade* ve *kudret* sıfatları bağlamında ele almış olmasıdır. Neticede ise bu anlayışa uygun olarak gelişen bir kader tasavvuru ortaya çıkmış olmaktadır. İnsanın iradeli eylemlerinin bile ezeldeki ilme uygun olarak takdir edildiği üzerine inşâ edilmiş olan bu algı, beraberinde pek çok sorunu de ortaya çıkarmıştır. Doğrudan insanın sorunu olan fiiller konusunda bile *Allah merkezli* yani *antropofornik* bir kader tasavvuru içerisinde ele alan bu anlayış, yeni durumun merkezî bir eğilimi olarak çözüm sahasına sürülmüş gibidir. Hâlbuki ezeli yazgı/kader sorunu, *insan merkezli* bir aparatla, yani insanın bireysel sorumluluğunu önceleyen bir tarzla ele alınıp çözüme kavuşturulmalıdır. Bu bağlamda denilebilir ki, bireysel hayatlarda sorumluluk değeri içeren iradeli fiiller konusunda Yüce Yaratıcı'nın farklı bir sıfatı işlevsel hâle gelmiş olmaktadır. Kanaatimizce bu etkin sıfat da O'nun *irade* sıfatıdır diyebiliriz. Nitekim de Yüce Allah, bu sıfatla insana korunaklı bir yaşam alanı bırakarak, ona yaptıklarıyla yakalama fırsatı sunmaktadır.

Kanaatimiz odur ki eğer Müslüman kültür, ecel konusunu Yüce Allah'ın irade sıfatının çerçevesi içerisinde ele alıp tartışabilseydi, hem insan özgürlüğü dolayımında ortaya çıkmış olan mevcut çelişkilerden kurtulunur, hem de daha mâkul bir çözüme ulaşılabilirdi. Zira yapıp etmelerimizden sorumlu olmamızın gerekli şartı, kendi fiilini işleme yeteneğinin bahşedilmiş olmasıdır. Bu durumun varlığı ise insan için bir lütuf değil, çıkıştan önceki son liman mesabesinde bir değerdir. Klâsik kader algısı, insana kendi fiillerini oluşturma yetkisi vermediği içindir ki, süreç itibariyle kişisel sorumluluk değeri üzerinden bir açıklama da yapılmamıştır. Yapılan açıklamalar ise ezeli ilmin kuşatıcı sınırlarında dolaştığı içindir ki, bireysel özgürlük problemi çözümsüz bir aşamaya doğru yol almış gibidir. Sorunun geldiği bu aşamada ise insanın karar alma yetkisinden bahsedilemez.

Müslüman bireyin dinsel tasavvurunu kökünden etkilemiş olan ezeli kader algısı bağlamında şu söylenebilir ki, dünya hayatında kendi fiillerini oluşturabilen bir insan, yaratma konusunda Yüce Allah'ın bir rakibi değil, O'nun isteyerek yaratmış olduğu iradeli bir varlığıdır. Aynı zamanda bu varlık, kişisel edimlerini icrâ edebilecek güçlü bir iradeyle de donatılmıştır. Tabir caiz ise fabrika ayarları mesabesinde olan insanın iradesi ise, dünya üzerinde her türlü yapıp-etmelerden sorumlu olmayı gerektirir. Sorumluluk değeri olarak ifade edilecek olursa insanın fiilleri, onun hür iradesinin yetki alanına girmelidir ki, kişisel hesaptan bahsedilebilsin. Aksi hâlde insan, kendi iradesinden bağımsız olarak ortaya çıkan eylemlerinden sorumlu tutulma gibi adaletsiz bir davranışa düşürülmüş olurdu ki, bu durumun Yüce Yaratıcı için ihsası bile ahlâki bir davranış değildir.

İnsan zihni içerisinde yaşamış olduğu *tarihsel tasavvurlardan* bağımsız olarak ele alınamaz. Belki de bu nedenledir ki, *toplumsal hafızamızın* güçlü kökleri anonim ifadelerin saklı bahçelerinde bulunmaktadır. Gerek tarihsel kodların sahipliği açısından, gerekse de gündelik yaşamın etkileyici verileri bakımından ele almış olalım, varacağımız son nokta, halkın din anlayışını şekillendiren en güçlü unsurların başında *edebi altyapı*'nın gelmiş olduğu kanaatidir. Bu meyanda yapılacak en ivedilikli şey, düşünce ve değerlerimizi etkilemiş olan bu anonim eğilimin Kur'anî köklerini bulup, kavramsal hafızamızı değişime uğratma gücü de bulunan böyle tarihsel bagajlardan kurtulmayı başarabilmektir. Yoksa uzun süre sonraları, sahip olmuş olduğumuz inançlarımızın kültürel değerlerimizi şekillendirmesinden değil, atalarımızdan miras almış olduğumuz her türlü kültürel değerlerimizin, halkın dinsel yaşantısında büyük bir algı değişiminin motor gücü olduğundan bahsedebiliriz. Makale boyunca yapılmaya çalışılan şey tam olarak da bu ayrışmanın fark edilebileceği bir yol aramak olmuştur. Eğer zamanın ve mekânın insan algısı üzerindeki baskın rolünü bilebilirsek, *kültürel tabanlı olan* ile *dinsel tabanlı olanı* daha kolaylıkla ayırabiliriz kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Akdemir, Salih, *Son Çağrı Kur'an*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2009.

- Akkad, M. Abbas, *Kur'an Felsefesi*, çev: A. Demirci, Nur Dağıtım, Ankara 1975.
- Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*,(I-II), İnkılâp Yayınları, İstanbul 1993.
- Ana Britannica*, (I-XXXII), Hürriyet Yayınları, İstanbul 1993.
- Ateş, Süleyman, *Açıklamalı Büyük Dua Mecmuası*, Kılıç Kitabevi, Ankara ts.
- Aydın, Ferit, *İslâm'da İnanç Sistemi*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1995.
- Aydın, Maşuk, *Osmanlı Atasözleri ve Vecizeleri*, Ankara 2005.
- Berdyaeu, Nikolay *İnsanın Yazgısı- Yasa Etiği, Kurtuluş Etiği, Yaratıcılık/Özgürlük Etiği*, çev: Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul 2012.
- Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimleri*, (I-II), TDK Yayınları, Ankara 2009.
- Dictionnaire Larousse*, (I-V), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993.
- Epiktetos, *Düşünceler ve Sohbetler*, çev: Burhan Toprak, MEB Yayınları, İstanbul 1989.
- Gül, Bülent, *Moğol Atasözleri*, TKAE Yayınları, Ankara 2010.
- Güler, İlhami, *Allah'ın Ahlâkiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998.
- Heidegger, Martin, *Varlık ve Zaman*, çev: H. Kaan Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul 2006.
- Hüseyin Kazım Kadri, *Türk Lugatı*, (I-IV), Devlet Matbaası, İstanbul 1928.
- İsen, Mustafa, *Acıyı Bal Eylemek-Türk Edebiyatında Mersiye*, Akçağ Yayınları, Ankara 1994.
- Kaplan, Ramazan, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- Kaşgarlı Mahmut, *Divanû Lûgat-it-Türk*, (I-IV), çev: Besim Atalay, TDK Yayınları, Ankara 1986.
- Kayaerli, M-Cılacı, Osman, *Dînî Terimler Sözlüğü*, Nur Yayınları, Konya 1986.
- Kitab-ı Mukaddes*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1981.
- Kurnaz, Cemal, *Türküden Gazele Halk ve Divan Şiirinin Müştarekleri Üzerine Bir Deneme*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- Meydan Larousse*, (I-XXIV), Hürriyet Yayınları, İstanbul 1992.

Mir, Celal- Feridün, Hüseyinov, *Örneklerle XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı*, çev: Kemal Yavuz- Erol Ülgen, Birleşik Yayınları, İstanbul 2000.

Ökten, H. Kaan, *Varlık ve Zaman Kılavuzu*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008.

Özon, Nijat, *Büyük Dil Kılavuzu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (I-III), MEB Yayınları, İstanbul 1983.

Rickman, H. P., *Anlama ve İnsan Bilimleri*, çev: Mehmet Dağ, Ankara Üniv. Basımevi. Ankara 1992.

Şemsettin Sami, *Kamus-i Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.

Şener, H. İbrahim- Yıldız, Âlim, *Türk İslâm Edebiyatı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003.

Tuğlacı, Pars, *Okyanus*, (I-III), Pars Yayınları, İstanbul 1971.

.....*Türkçe-Fransızca Sözlük*, İstanbul ts.

.....*Türkçe-Rusça Sözlük*, Pars Yayınları, ts.

Türk Atasözleri ve Deyimleri, (I-II), Milli Kitabevi, İstanbul 1992.

Türkçe Sözlük, (I-IV), MEB Yayınları, Ankara ts.

Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara 1995.

Türk Ansiklopedisi, (I-XXXIII), MEB Yayınları, Ankara 1966.

Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, Ötüken Yayınları, İstanbul ts.

Uğur, Nizamettin, *Anlambilim-Sözcüğün Anlam Açılımı*, Doruk Yayınları, İstanbul 2007.

Wilson, John, *Dil Anlam ve Doğruluk*, çev: İ. Miroğlu-A. Tüzer, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.

Yunus Emre, *Risâletü'n-Nushiyye*, thk ve nşr: Mustafa Tatçı, MEB Yayınları 2005.

.....*Dîvân*, MEB Yayınları, İstanbul 2005.

.....*Güldeste*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, ts.

Yurtbaşı, Metin, *Örneklerle Deyimler Sözlüğü*, İstanbul 1996.